



Антон Павлович Чехов

Скучна история
(Из записките на един стар човек)

Глава 1

Има в Русия един заслужил професор – Николай Степанович едикой си, таен съветник с много отличия; той има толкова много руски и чужди ордени, че когато му се налага да ги сложи, студентите го наричат иконостас. Познатите му са все изтъкнати хора; поне през последните двадесет и пет – тридесет години в Русия няма и не е имало нито един бележит учен, с когото да не се е познавал отблизо. Сега е доста самотен, но ако се говори за миналото му, дългият списък на славните му приятели завършва с такива имена, като Пирогов¹, Кавелин² и поета Некрасов, които го бяха дарили с най-искрена и топла дружба. Той е член на всички руски и на три чуждестранни университета. И тъй нататък, и тъй нататък. Всичко това и много друго, което би могло още да се каже, оформя онова, което се нарича моето име.

Това мое име е популярно. В Русия то е известно на всеки грамотен човек, а в чужбина се споменава от катедрите с притурката „известният“ и „уважаваният“. То е от малкото щастливи имена, чието порицаване или споменаване без нужда в обществото или в печата се смята за признак на лош тон. Така и трябва да бъде. Защото с моето име е тясно свързана представата за човек знаменит, богато надарен и несъмнено полезен. Аз съм трудолюбив и издръжлив като камила, а това е важно, и съм талантлив, което е още по-важно. Освен това трябва да кажа, че съм възпитан, скромен и честен човек. Никога не съм си пъхал носа в литературата и политиката, не съм търсил популярност чрез полемика с невежи, не съм държал речи ни по банкети, ни над гробовете на другарите си... Изобщо върху моето научно име няма нито едно петно и то няма от какво да се оплаква. То е щастливо.

Носещият това име, тоест аз, съм шейсет и две годишен с оплешивяла глава, изкуствени зъби и неизлечим тис. Колкото името ми е бляскаво и красиво, толкова аз съм безцветен и грозен. Главата и ръцете ми треперят от слабост; шията ми, както у една Тургенева героиня, прилича на дръжката на контрабас, гърдите ми са хлътнали, гърбът – тесен. Когато говоря или чета, устата ми се изкривява на една страна, а усмихната ли се – цялото ми лице се покрива със старчески безжизнени бръчки.

1. Н. И. Пирогов (1810–1881) – известен руски хирург и анатом.

2. К. Д. Кавелин (1818–1885) – руски историк, юрист, публицист, либерален обществен деец.

Няма нищо респектиращо в жалката ми фигура; може би само когато страдам от тис, придобивам един особен израз, така че на всеки, който ме погледне, навярно му внушавам жестоката мисъл: „Изглежда, той човек скоро ще умре!“

Чета си лекциите както преди неловно; както и по-рано, мога да задържа вниманието на слушателите си в продължение на два часа. Увлечението, с което говоря, литературният стил и хуморът правят почти незабележими недостатъците на гласа ми, а той е сух, рязък и напевен като на фарисей. Но пиша лошо. Онази частица от мозъка ми, която управлява писателската способност, се е отказала да ми служи. Паметта ми е отслабнала, мислите са недостатъчно последователни и когато ги излагам на хартия, всеки път ми се струва, че съм загубил усета за органичната им връзка, конструкцията е еднообразна, фразата – бедна и плаха. Често пиша не това, което искам; когато пиша края, не помня началото. Често забравям обикновени думи и винаги губя много енергия, за да избегна в изложението си излишни фрази и ненужни вметнати изречения – едното и другото ясно свидетелстват за упадък на умствената ми дейност. И забележително е, че колкото по-просто е изложението, толкова по-мъчително е напрежението ми. Когато пиша научна статия, се чувствам много по-свободен и умен, отколкото при поздравително писмо или докладна записка. Още нещо: по-лесно ми е да пиша на немски или английски, отколкото на руски.

Що се отнася до сегашния ми начин на живот, преди всичко трябва да отбележа безсъницата, от която страдам напоследък. Ако ме запитат: кое е сега главната и основна черта на съществуването ти, бих отговорил: безсъницата. Както и по-рано, по навик точно в полунощ се събличам и си лягам. Заспивам скоро, но след един часа се събуждам с такова чувство, сякаш изобщо не съм спал. Трябва да стана от леглото и да запаля лампата. Час или два се разхождам из стаята и разглеждам отдавна познати картини и портрети. Когато ми омръзне да се разхождам, сядам на бюрото си. Седя неподвижно, без да мисля за нищо и да изпитвам каквито и да е желания; ако отпреде ми има книга, машинално я премествам по-близо и чета без всякакъв интерес. Така неотдавна за една нощ прочетох машинално цял роман със странното заглавие „За какво пееше лястовицата“³. Или пък за да съсредоточа вниманието си, налагам си да броя до хиляда или си представям лицето на някой другар и се мъча да си спомня: в коя година и при какви обстоятелства е

3. Роман от Ф. Шпилгаген.

постъпил на работа? Обичам да се вслушвам в звуците. Ту през две стаи дъщеря ми Лиза ще избърбори нещо в съня си, ту жена ми ще мине през салона със свещ и непременно ще изпусне кутията с кибрит, ту ще скръцне някоя дъска на шкафа или ненадейно ще засъска фитилът на лампата – и всички тия звуци, кой знае защо, ме вълнуват.

Да не спиш нощем, значи всяка минута да съзнаваш, че си ненормален, и затова с нетърпение чакам утрото и деня, когато имам право да не спя. Минава много мъчително време преди петелът да пропее навън. Това е първият ми благовестител. Щом той пропее, вече зная, че след един час портиерът отдолу ще се събуди и със сърдита кашлица ще се затърти за нещо си нагоре по стълбите. А после въздухът навън ще започне постепенно да бледнее, на улицата ще се чуят гласове...

Денят започва с идването на жена ми. Тя влиза в стаята ми по нощница, невчесана, но вече умита, ухаеща на одеколон от някакви цветя и с такъв вид, сякаш е влязла случайно, и винаги казва едно и също:

– Извинявай, аз за малко... Пак ли не си спал?

После загасва лампата, сяда до масата и започва да приказва. Аз не съм пророк, но предварително зная какъв ще бъде разговорът. Всяка сутрин едно и също. Обикновено след тревожните въпроси за здравето ми тя изведнъж си спомня за нашия син, офицер, който служи във Варшава. Всеки месец след двайсетото число ние му изпращаме по петдесет рубли – главно това служи за тема на нашия разговор.

– Разбира се, това е тежко за нас – въздъхва жена ми, – но докато окончателно не стъпи на краката си, сме длъжни да му помагаме. Съвсем млад в чужда страна, заплата малка... Впрочем, ако искаш, следващия месец да му изпратим не петдесет, а четирийсет. Как смяташ?

Ежедневният опит би могъл да убеди жена ми, че разходите не намаляват от това, че често приказваме за тях, но жена ми не признава опита и редовно всяка сутрин говори и за нашия офицер, и че хлябът, слава Богу, е станал по-евтин, а захарта е поскъпнала с две копейки – и всичко това с такъв тон, сякаш ми съобщава някаква новина.

Аз слушам, машинално се съгласявам и може би защото не съм спал през нощта, ме обземат странни, безполезни мисли. Гледам жена си и се учудвам като дете. С недоумение се питам: нима тая стара, твърде пълна тровава жена с тъп израз на човек, овладян от дребни грижи и страх за парчето хляб, с поглед, замъглен от постоянни мисли за дългове и сиромашия, умееше да говори само за разходи и да се усмихва само на евтиното – нима тая жена е била някога оная нежна Варя, която пламенно обикнах заради добрия ѝ ясен ум, заради чистата ѝ душа, заради

хубостта ѝ и – както Отело Дездемона – заради „състраданието“ към науката ми? Нима това е моята жена Варя, която някога ми роди син?

Напрегнато се вирам в лицето на отпуснатата тровава старица, търся в нея своята Варя, но от миналото у нея се е запазил само страхът за здравето ми и още навикът да нарича моята заплата нашата заплата, моята шапка – нашата шапка. Мъчно ми е да я гледам и за да я утеша поне малко, оставям я да говори каквото иска, и дори мълча, когато несправедливо съди хората или ме кори, че нямам частна практика и не издавам учебници.

Разговорът ни завършва винаги еднакво. Жена ми изведнъж си спомня, че още не съм пил чай, и се стряска.

– Какво сеядя! – казва тя и става. – Самоварът отдавна е готов, пък аз дрънкам. Как започнах да забравям, Господи!

Бързо тръгва и се спира на вратата, за да каже:

– Имаме да даваме на Егор за пет месеца. Знаеш ли? Не бива да забавяме заплатата на прислугата, колко пъти съм ти казвала! Много полесно е да дадеш за един месец десет рубли, отколкото за пет месеца – петдесет!

След като излиза от стаята, пак се спира и казва:

– За никого не ми е тъй мъчно, както за нашата клета Лиза. Следва момичето в консерваторията, постоянно е в изискано общество, а е облечена не зная как. Ето кожухчето ѝ, просто срамно е да се покаже с него на улицата. Да беше някоя друга – нищо, но нали всички знаят, че баща ѝ е прочут професор, таен съветник!

И като ми натяква за името и чина ми, най-сетне си отива. Така започва денят ми. Продължава не по-добре.

Докато пия чай, в стаята влиза моята Лиза, с кожухче, шапчица и ноти, вече съвсем готова за консерваторията. Тя е на двацет и две години. Изглежда по-млада, хубава е и малко прилича на жена ми на младини. Целува ме нежно по слепите очи и ръката ѝ казва:

– Здравей, татенце. Добре ли си?

Като малка тя много обичаше сладолед и често я водех в сладкарницата. Сладоледът беше за нея мерило за всичко прекрасно. Ако искаше да ме похвали, казваше: „Ти, тате, си сметанов“. Едното ѝ пръстче се наричаше фъстъчено, другото – сметаново, третото – малиново и така нататък. Обикновено когато сутрин идваше в стаята да ми каже добро утро, я слагах на коленете си и като целувах пръстчетата ѝ, казвах:

– Сметаново... фъстъчено... лимоново...

И сега по стар навик целувам пръстите на Лиза и бърбям:

„Фъстъчено... сметаново... лимоново...“, но излиза съвсем друго. Аз съм студен като сладолед и ме е срам. Когато дъщеря ми влиза в стаята ми и допира устни до слепоочието ми, аз трепвам, сякаш ме ужилва пчела, усмихвам се напрегнато и извърщам лицето си. Откак страдам от безсъница, в мозъка ми се е забил като гвоздей въпросът: дъщеря ми често вижда как аз, старецът, прочутият човек, мъчително се изчервявам, защото дължа на лакея; тя вижда как често грижата за дребните дългове ме кара да захвърлям работата си и по цели часове да се разхождам из стаята и да мисля, но защо нито веднъж тайно от майка си не дойде при мен и не ми прошепне: „Татко, ето часовника, гривните, обещите, роклите ми... Заложил всичко, трябва ти пари...“ Защо, като вижда как двамата с майка й, поддали се на фалшивото чувство, се мъчим да скрием от хората своята бедност, не се откаже от скъпото удоволствие да се занимава с музика? Аз не бих приел нито часовника, нито гривните, нито жертвите, пазил ме Бог – не това ми е нужно.

Тук си спомням и за своя син, варшавския офицер. Той е умен, честен и трезв човек. Но това не ми стига. Мисля, че ако аз имах стар баща и знаех, че понякога той се срамува от бедността си, щях да отстъпя офицерското си място на другото и да се захвана за работа. Подобни мисли за децата ме отравят. Но защо? Само един тесногръд или озлобен човек може да таи злоба към обикновени хора, понеже не са герои. Но стига за това.

В десет без четвърт излизам – трябва да отида при моите мили момчета да чета лекция. Обличам се и тръгвам по пътя, който ми е познат вече от тридесет години и има за мен своя история. Ето голямата сива къща с аптеката; тук някога имаше малка къщичка, а в нея бирария; в тая бирария обмислях дисертацията си и написах първото любовно писмо на Варя. Писах го с молив, на лист с надпис: „*Historia morbi*“⁴. Ето бакалничката; едно време тук се разпореждаше евреин, който ми продаваше на вересия цигари, после някаква дебела жена, която обичаше студентите, защото „всеки от тях си имал майка“; сега там има рижав търговец, твърде равнодушен човек, който пие чай от меден чайник. А ето мрачната, отдавна неремонтирана университетска врата; скучаещия вратар с кожух, метлата, купчините сняг... На едно наскоро пристигнало провинциалистче, което мисли, че храмът на науките е наистина храм, такава врата не може да направи добро впечатление. Изобщо овехтелите университетски сгради, мрачните коридори, опушените стени,

4. История на заболяването (лат.).

недостатъчната светлина, тъжният изглед на стъклата, закачалките и банките в историята на руския песимизъм заемат едно от първите места сред предразполагашите причини... Ето и градината. От времето, когато бях студент, струва ми се, не е станала нито по-хубава, нито по-лоша. Не я обичам. Щеше да бъде много по-умно, ако вместо охтичавите лица, жълтата акация и редкия подстриган люляк тук растяха високи борове и красиви дъбове. Студентът, чието настроение най-често се създава от обстановката, трябва там, където учи, на всяка крачка да вижда само възвишени, значителни и изящни неща... Пазил го Бог от хилави дърветата, ступени прозорци, сиви стени и врати, тапицирани с окъсана кожа.

Когато стигам входа на моята сграда, вратата се отваря и ме посреща портиерът Николай, мой връстник и съименник, с когото служим отдавна заедно. След като ме пуска вътре, той се окашлюва и казва:

– Студ, ваше превъзходителство!

Или пък ако палтото ми е мокро:

– Дъждец, ваше превъзходителство!

После се спуща напред и ми отваря по пътя всички врати. В кабинета внимателно сваля палтото ми и междуременно успява да ми съобщи някоя университетска новина. Благодарение на близкото познанство, което съществува между всички университетски портиери и пазачи, той знае всичко, което става в четирите факултета, в канцеларията, в кабинета на ректора, в библиотеката. Какво ли не знае! Когато например злобата на деня е оставката на ректора или на декана, чувам как той в разговор с младите пазачи назовава кандидатите и веднага пояснява, че еди-кого си министърът няма да утвърди, еди-кой си сам ще се откаже, сетне се впуска във фантастични подробности за някакви тайнствени книжа, получени в канцеларията, за секретния разговор, състоял се уж между министъра и попечителя⁵ и т.н. Ако се изключат тия подробности, общо взето, той почти винаги излиза прав. Характеристиките, които прави на всеки кандидат, са оригинални, но верни. Ако ви трябва да знаете в коя година някой си е защитавал дисертацията си, постъпвал е на работа, уволнил се е или е умрял, извикайте на помощ колосалната памет на тоя стар боец и той не само ще ви каже годината, месеца и датата, но и ще съобщи подробностите, които са съпътствали това или онова обстоятелство. Така може да помни само който обича.

Той е пазител на университетските предания. От своите предшественици портиери е получил в наследство много легенди за

5. Ръководител на едно или повече учебни заведения.

университетския живот, притурил е към това богатство много от своето съкровище, добито по време на службата, и ако искате, ще ви разправи безчет дълги и къси истории. Може да ви разкаже за необикновени мъдrecи, които са знаели всичко, за забележителни труженици, неспали със седмици, за многобройни мъченици и жертви на науката; доброто у него тържествува над злото, слабият винаги побеждава силния, мъдрият – глупавия, скромният – гордия, младият – стария... Излишно е всички тия легенди и измислици да се приемат за чиста монета, но прецедете ги и във филтъра ви ще остане нужното: нашите хубави традиции и имена на истинските герои, признати от всички.

В нашето общество всички сведения за научния свят се изчерпват с анекдотите за необикновената разсеяност на старите професори и с двестри духовитости, които се приписват ту на Грубер⁶, ту на мен или на Бабухин⁷. За образовано общество това е недостатъчно. Ако то обичаше науката, учените и студентите както Николай, неговата литература отдавна би имала цели епопеи, сказания и жития, каквито за съжаление няма сега.

След като ми съобщава новината, Николай става строг и ние подемаме делови разговор. Ако в това време външен човек би чул как Николай свободно си служи с терминологията, сигурно би помислил, че е учен, маскиран като пазач. Впрочем трябва да кажа, че приказките за учеността на университетските разсилни са твърде преувеличени. Наистина Николай знае над стотина латински имена, умее да сглоби скелет, понякога да приготви препарат, да размее студентите с някой дълъг научен цитат, но например простата теория за кръвообращението за него и сега е също тъй смътна, както преди двадесет години.

На бюрото в кабинета, ниско наведен над книга или препарат, седи просекторът ми Пьотър Игнатиевич, трудолюбив, скромен, но бездарен човек, около тридесет и пет годишен, вече плешив и с голям корем. Той работи от сутрин до вечер, чете много, отлично помни всичко прочетено – и в това отношение е не човек, а злато; но във всичко останало е само един трудолюбив кон, или с други думи – учен тъпак. Характерните черти на трудолюбивия кон, които го отличават от таланта, са следните: тесен кръгозор, ограничен от специалността му, извън нея е наивен като дете. Помня, една сутрин влязох в кабинета и казах:

– Представете си, какво нещастие! Казват, Скобелев умрял.

6. В. Л. Грубер (1814–1890) – руски анатом.

7. А. И. Бабухин (1835–1891) – руски хистолог и физиолог.

Николай се прекръсти, а Пьотър Игнatieвич се обърна към мен и попита:

– Кой е този Скобелев?

Друг път – това беше малко по-рано – съобщих, че е умрял професор Перов⁸. Миличкият Пьотър Игнatieвич попита:

– Той какво преподаваше?

Струва ми се, Пати⁹ да бе запяла на самото му ухо, пълчища китайци да бяха нападнали Русия, земетресение да бе станало, нито един мускул на тялото му не би трепнал и той съвсем спокойно би гледал с присвито око в микроскопа си. С една дума, извън неговата работа нищо не го интересува. Какво не бих дал, за да видя как тоя сухар спи с жена си.

Друга черта: фанатична вяра в непогрешимостта на науката и главно във всичко, писано от немците. Той е уверен в себе си, в препаратите си, знае целта на своя живот и изобщо не познава съмненията и разочарованията, от които талантите побеляват. Робско преклонение пред авторитетите и липса на потребност от самостоятелно мислене. Трудно можеш да го разубедиш в нещо, а да спориш с него, е невъзможно. Опитайте да поспорите с човек, който е дълбоко убеден, че най-добрата наука е медицината, най-добрите хора – лекарите, най-добрите традиции – медицинските. От скромното медицинско минало е оцеляла само една традиция – бялата вратовръзка, която лекарите носят сега; а за учения и изобщо за образования човек могат да съществуват само общоуниверситетски традиции без каквото и да е делене на медицински, юридически и т.под., но Пьотър Игнatieвич мъчно би се съгласил с това и е готов да спори с вас до Второ пришествие.

Бъдещето му го виждам ясно. През целия си живот той ще приготи няколко стотици необикновено чисти препарати, ще напише безброй сухи, твърде прилични реферати, ще направи десетина добросъвестни превода, но нищо по-значително няма да създаде. За по-значителното са необходими фантазия, изобретателност, интуиция, а Пьотър Игнatieвич е лишен изобщо от това. Накратко казано, той не е господар в науката, а слуга.

Аз, Пьотър Игнatieвич и Николай говорим шепнешком. Нещо ни е неловко. Човек се чувства някак особено, когато зад вратата шуми като море аудиторията. За тридесет години не можах да свикна с това чувство и го изпитвам всяка сутрин. Закопчавам нервно сюртука си, задавам

8. В. Г. Перов (1833–1882) – известен руски художник.

9. Аделина Пати (1843–1919) – известна италианска певица.

на Николай излишни въпроси, сърдя се... Сякаш се страхувам, но това не е страх, а нещо друго, което не съм в състояние нито да назова, нито да опиша.

Без да има нужда, поглеждам часовника си и казвам:

– Е? Трябва да вървим.

И тръгваме в следния ред: най-напред върви Николай с препарати или атласи, след него аз, а подир мен, скромно навел глава, крачи трудолюбивият кон; или пък ако е нужно, най-напред носят на носилка труп, след трупа върви Николай и т.н. При влизането ми студентите стават, след това сядат и шумът на морето изведнъж стихва. Настава затишие.

Зная за какво ще говоря, но не зная как ще говоря, с какво ще започна и как ще свърша. В главата ми няма нито една готова фраза. Но достатъчно е само да огледам аудиторията (тя е построена амфитеатрално) и да кажа стереотипното „Миналата лекция ние се спряхме на...“, и фразите на дълга върволица изскачат от душата ми и – колелото се завъртва! Говоря неудържимо бързо, страстно и, струва ми се, не съществува сила, която би могла да прекъсне хода на моята реч. За да бъде лекцията хубава, тоест да не е скучна и да е полезна за слушателите, трябва освен талант да имаш още похват и опит, да притежаваш най-ясна представа за силите си, за тия, на които говориш, и за предмета на беседата. Освен това трябва да се владееш, да следиш внимателно аудиторията и ни за секунда да не губиш нишката на мисълта си.

Добрият диригент, предавайки мисълта на композитора, извършва наведнъж двадесет работи: чете партитурата, маха с пръчката, следи певеца, обръща се ту към барабана, ту към валдхорна и пр. Същото правя и аз по време на лекция. Отпреде ми са сто и петдесет лица, всяко различно, и треста очи, които ме гледат право в лицето. Целта ми е да победя тая многоглава хидра. Ако всяка минута, докато говоря, имам ясна представа за степента на вниманието ѝ и разбирането ѝ, тя е във властта ми. Другият ми противник се намира в самия мен. Това е безкрайното разнообразие на формите, явленията и законите и безчет зависими от тях мои и чужди мисли. Всяка минута аз трябва да мога ловко да извличам от този грамаден материал най-важното и нужното и също тъй бързо, както тече речта ми, да обличам мисълта си в такава форма, която ще бъде достъпна за разума на хидрата и ще държи будно вниманието ѝ; освен това внимателно трябва да следя мислите ми да се предават не като нахлуват една след друга, а в известен ред, необходим за правилното съставяне на картината, която искам да наричам. Освен това се стремя речта ми да бъде литературна, дефинициите – къси и точни, фразата –

възможно най-проста и красива. Всяка минута трябва да се контролирам и да помня, че разполагам само с час и четиридесет минути. С една дума, доста работа. Едновременно трябва да бъдеш и учен, и педагог, и оратор и спукана ви е работата, ако ораторът победи във вас педагога и учения или обратно.

Говориш четвърт, половин час и ето забелязваш, че студентите започват да поглеждат тавана, Пьотър Игнатиевич, един вади кърпа, друг се намества по-удобно, трети се усмихва на мислите си... Значи вниманието е уморено. Трябва да се вземат мерки. Възползвам се от първия удобен случай и казвам някой каламбур. Всички сто и петдесет лица се усмихват широко, очите весело заблестяват, морето за кратко време зашумява... Аз също се смея. Вниманието се е ободрило и мога да продължа.

Никакъв спор, никакви развлечения и игри не са ми доставяли такова наслаждение, както изнасянето на лекция. Само по време на лекция можех да се отдам изцяло на страстта си и разбирах, че вдъхновението не е измислица на поетите, а съществува в действителност. И мисля, че Херкулес след най-пикантния си подвиг не е чувствал такова сладостно отмаляване, каквото преживявах аз всеки път след лекцията си.

Така беше по-рано. А сега лекциите за мен са цяло мъчение. Не минава и половин час, и започвам да чувствам необорима слабост в краката и раменете; сядам в креслото, но не съм свикнал да говоря седнал; след минута ставам, продължавам прав, сетне пак сядам. Устата ми съхне, гласът ми пресипва, вие ми се свят... За да скрия от слушателите състоянието си, непрекъснато пия вода, кашлям, често се секна, като че ли ми пречи хрема, пушам не на място каламбури и най-последно обявявам почивката по-рано, отколкото трябва. Но най-важното е, че ме е срам.

Съвестта и умът ми казват, че най-доброто, което мога да направя сега, е да изнася на момчетата прощална лекция, да им кажа последната си дума, да ги благословя и да отстъпя мястото си на човек, по-млад и по-силен от мен. Но нека ме съди Бог, не ми стига кураж да постъпя според съвестта си.

За нещастие не съм философ и богослов. Много добре зная, че ще изкарам още не повече от половин година; сякаш сега би трябвало най-много да ме занимават въпросите за задгробния мрак и за виденията, които ще посетят вечния ми сън. Но кой знае защо, душата ми нехае за тия въпроси, макар умът ми да съзнава цялата им важност. Както преди двадесет-тридесет години, така и сега, пред смъртта, ме интересува само науката. При последната си въздишка аз все пак ще вярвам, че науката е

най-важното, най-прекрасното и нужното в живота на човека, че винаги е била и ще бъде най-висшата изява на любовта и единствено чрез нея човек ще победи природата и себе си. Тази вяра може би е наивна и несправедлива в основата си, но аз не съм виновен, че вярвам така, а не иначе; не мога да победя тази вяра в себе си.

Но не става дума за това. Аз само моля да се погледне снизходително на моята слабост и да се разбере, че да откъснеш от катедрата и училищата човек, когото съдбата на костния мозък интересува повече от главната цел на вселената, е равносилно да го заковеш в ковчег, без да дочакаш той да умре.

От безсънието и напрегната борба с увеличаващата се слабост с мен става нещо странно. Посред лекцията в гърлото ми изведнъж се надигат сълзи, очите ме засърбят и усещам страстно, истерично желание да протегна напред ръце и със силен глас да възроптая. Искан ми се да извикам високо, че мен, прочутия човек, съдбата е осъдила на смърт, че след някакви си шест месеца тук, в аудиторията, ще се разпорежда вече друг. Искан да извикам, че съм отровен; новите ми мисли, каквито не познавах по-рано, отровиха последните дни на живота ми и продължават да хапят мозъка ми като папатаци. И в тоя момент моето положение ми се вижда тъй ужасно, че ми се иска всичките ми слушатели да се ужасят, да скочат от местата си и в панически страх да се втурнат към изхода с отчаян вик.

Не се изживяват лесно такива минути.

Глава 2

След лекцията работя вкъщи. Чета списания, дисертации или се готвя за следващата лекция, понякога пиша нещо. Работа с прекъсване, тъй като трябва да посрещам гости.

Чува се звънецът. Някой колега е дошъл да поговорим за работата. Той влиза при мен с шапка, бастун и като ми подава и едното, и другото, казва:

– Аз за малко, за малко! Не ставайте, collega! Само две думи.

Преди всичко гледаме да си покажем взаимно, че и двамата сме необикновено любезни и ни е драго да се видим. Аз го каня да седне в креслото, а той кани мен; при това предпазливо се гладим по кръста, пипаме копчетата си, също като че се опипваме взаимно и се боим да не се опарим. И двамата се смеем, въпреки че не говорим нищо смешно. След като сядаме, навеждаме един към друг глава и започваме да шепнем. И дори когато изпитваме искрена симпатия един към друг, не можем, без да украсим речта си с най-различни китайски благодости, като „Вие благоволихте съвсем справедливо да забележите“ или „Както вече имах честта да ви кажа“, не можем, без да се смеем високо, ако някой от нас се пошегува, макар и несполучливо. Като свършва да говори по въпроса, колегата ми става рязко, сочи с шапка работата ми и започва да се сбогува. Пак се опипваме взаимно и се смеем. Изпращам го до антрето; тук му помагам да си облече шубата, но той по всякакъв начин избягва тая висока чест. А когато Егор отваря вратата, колегата ме убеждава, че ще се простудя, но аз се преструвам, че съм готов да го изпратя дори до улицата. И когато най-сетне се връщам в кабинета си, лицето ми все още е усмихнато, сигурно по инерция.

След малко пак се звъни. Някой влиза в антрето, дълго се съблича и кашля. Егор съобщава, че е дошъл студент. Аз казвам: „Покани го“. След минута при мен влиза млад човек с приятна външност. Вече година откак с него сме в обтегнати отношения: той отвратително ми отговаря на изпитите, а аз му слагам единици. Подобни юначаги, които аз, казано на студентски език, разкарвам или късам, всяка година ми се събират по шест-седем. Ония, които не си издържат изпита поради неспособност или болест, обикновено носят кръста си търпеливо и не се пазарят с мене; пазарят се и идват вкъщи само сангвиниците, широките натури, на които протакането на изпитите разваля апетита и пречи да посещават

редовно операта. Към първите съм снизходителен, а вторите връщам цяла година.

– Седнете – казвам на госта. – Какво имате да кажете?

– Извинете, професоре, за безпокойството... – започва той, като се запъва и без да ме гледа в лицето. – Не бих се осмелил да ви безпокоя, ако не... Явих се при вас на изпит за пети път и... и пропаднах. Моля ви, бъдете добър, пишете ми една тройка, защото...

Аргументът, който всички мързеливци привеждат в своя полза, винаги е един и същ: прекрасно били издържали всички предмети и пропаднали само на моя и било толкова чудно, защото по моя предмет се занимавали много сериозно и го знаят прекрасно; пропаднали поради някакво, кой знае какво, недоразумение.

– Извинете, драги – казвам на госта, – не мога да ви сложа тройка. Вървете да почетете още и елате. Тогава ще видим.

Пауза. Изпитвам желание да помъча малко студента, понеже обича бирата и операта повече от науката, и казвам с въздишка:

– Според мен най-доброто, което можете да направите сега, е да напуснете медицинския факултет. Ако при вашите способности не можете да издържите изпита, очевидно нямате нито желание, нито призвание да бъдете лекар.

Лицето на сангвиника се удължава.

– Прощавайте, професоре – усмихва се той, – но това ще бъде от моя страна най-малкото странно. Да следвам пет години и изведнъж... да напусна!

– Ами да! По-добре да загубиш пет години, отколкото после цял живот да се занимаваш с нещо, което не обичаш.

Но тутаки ми става жал за него и бързам да кажа:

– Впрочем ваша работа. И тъй, почетете още малко и елате.

– Кога? – пита глухо мързеливецът.

– Когато искате. Може и утре.

И в добрите му очи чета: „Аз мога да дойда, но ти, говедо, пак ще ме скъсаш!“

– Разбира се – казвам, – вие няма да станете по-учен, като се явявате още петнайсет пъти на изпит, но това ще възпита характера ви. А и то е от полза.

Настъпва мълчание. Ставам и чакам госта да си отиде, а той стои, гледа прозореца, дърпа брадичката си и мисли. Става тягостно.

Гласът на сангвиника е приятен, сочен, очите – умни, присмехулни, лицето – благодушно, малко увехнало от честото пиене на бира и

продължително излежаване; той очевидно би могъл да ми разкаже много интересни неща за операта, за любовните си похождения, за другарите, които обича, но за съжаление не е прието да се говори за това. А аз на драго сърце бих го послушал.

– Професоре! Давам ви честна дума, че ако ми сложите тройка, аз...

Щом работата идва до „честна дума“, махам с ръка и сядам на масата. Студентът мисли още малко и казва тъжно:

– В такъв случай сбогом... Извинете.

– Сбогом, драги. Бъдете здрав.

Той нерешително тръгва към антрето, облича се бавно и като излиза на улицата, вероятно пак дълго мисли; неизмислил нищо по мой адрес освен „стар пръч“, отива в някоя кръчма да пие бира и да обядва, а после – въкъщи да спи. Мир на праха ти, честни труженико!

Трети звънец. Влиза млад лекар в нов черен костюм, със златни очила и, разбира се, бяла вратовръзка. Представя се. Каня го да седне и питам какво желае. Младият жрец на науката започва не без вълнение да ми говори, че тая година бил издържал кандидатския си минимум и че сега му оставало само да напише дисертация. Искало му се да поработи при мене, под мое ръководство, и много бих го задължил, ако му дам тема за дисертацията.

– Много ще ми е драго да ви бъда полезен, колега – казвам, – но най-напред да се разберем какво значи дисертация. Под тази дума обикновено се разбира съчинение, продукт на самостоятелно творчество. Нали така? А съчинение, написано на чужда тема и под чуждо ръководство, се нарича другояче...

Дисертантът мълчи. Аз кипвам и скачам от мястото си.

– Какво току всички идвате при мене, не разбирам! – викам сърдито. – Да не би тук да е дюкян? Аз не продавам теми! За стотен път ви моля всички да ме оставите на мира! Извинете за неделикатността, но най-сетне това ми омръзна!

Дисертантът мълчи и само около скулите му избива лека руменина. Лицето му изразява дълбоко уважение към прочутото ми име и ученост, а в очите му чета, че презира и гласа ми, и жалката ми фигура, и нервната жестикуляция. А му се виждам странен заради моя гняв.

– Тук не е дюкян! – сърдя се аз. – И чудна работа! Защо не искате да бъдете самостоятелни? Защо толкова мразите свободата?

Говоря много, а той все мълчи. Най-сетне постепенно утихвам и, разбира се, предавам се. Дисертантът ще получи от мене тема, която няма никаква стойност, ще напише под мое наблюдение никому ненужна

дисертация, ще издържи с достойнство скучния диспут и ще получи научна степен, която не му е нужна.

Звънците могат да следват един след друг безкрай, но тук аз ще се огранича само с четири. Звъни се четвърти път и чувам познати стъпки, шумолене на рокля, мил глас...

Преди осемнадесет години умря мой колега окулист и остави седемгодишна – дъщеря Катя, и около шестдесет хиляди рубли. В завещанието си ме беше определил за настойник. До десетата си година Катя живееше у нас, после я дадохме в пансион и прекарваше у дома само летните ваканционни месеци. Нямах време да се занимавам с възпитанието ѝ, наглеждах я само сегиз-тогиз и затова за детството ѝ мога да кажа много малко.

Първото, което помня и обичам от спомените, е необикновената доверчивост, с която влезе в дома ми, с която се лекуваше при лекарите и която винаги светеше върху личицето ѝ. Случваше се, седи в някой ъгъл с превързана буза и непременно наблюдава нещо внимателно; дали гледа през това време как пиша и прелиствам книги, или как шета жена ми, как готвачката в кухнята чисти картофи, или как си играе кучето, очите ѝ винаги изразяват едно и също, а именно: „Всичко, което става на тоя свят, всичко е прекрасно и умно“. Тя беше любопитна и много обичаше да разговаря с мен. Често седи на масата срещу мен, следи движенията ми и задава въпроси. Интересуваше се какво чета, какво правя в университета, не се ли страхувам от трупове, за какво харча заплатата си.

– Бият ли се студентите в университета? – пита тя.

– Бият се, момичето ми.

– Ами вие наказвате ли ги на колене?

– Наказвам ги.

Беше ѝ смешно, че студентите се бият и аз ги наказвам на колене, и се смееше. Бе кротко, търпеливо и добро дете. Често ми се случваше да виждам как ѝ отнемаха нещо, наказвах я безпричинно или не задоволявах любопитството ѝ; тогава към вечния израз на доверчивост се прибавяше и тъга – но толкоз. Не умеех да се застъпвам за нея, само когато виждах тъгата ѝ, у мене се появяваше желание да я прегърна и да я утеша като стара бавачка: „Милото ми сираче!“

Спомням си също, че обичаше да се облича хубаво и да се парфюмира. По това приличаше на мене. Аз също обичам хубавите дрехи и парфюми.

Съжалявам, че нямах време и желание да проследя началото и развитието на страстта, която изцяло бе вече завладяла Катя на

четиринадесет-петнадесетгодишна възраст. Имам предвид страстната ѝ любов към театъра. Когато си идваше от пансиона във ваканция, за нищо не говореше с такова удоволствие и така разпалено, както за пиесите и актьорите. С вечните си разговори за театъра тя ни уморяваше. Жена ми и децата не я слушаха. Само аз няхах смелостта да не проявя интерес. Когато изпитваше желание да сподели възторзите си, влизаше в кабинета ми и казваше с умолителен тон:

– Николай Степанич, позволете ми да поговоря с вас за театъра!

Сочех ѝ часовника и казвах:

– Давам ти половин час. Започвай!

По-късно взе да носи по цели купища портрети на актьори и актриси, които боготвореше; после се опита няколко пъти да участва в любителски представления и най-сетне, като свърши училище, заяви, че е родена за актриса.

Аз никога не споделях театралните увлечения на Катя. Според мен, ако пиесата е хубава, за да направи необходимото впечатление, няма нужда да бъдат затруднявани актьорите; достатъчно е само тя да бъде прочетена. Ако пък е лоша, никаква игра не би я направила хубава.

На младини често посещавах театъра и сега два пъти през годината семейството ми взема ложа и ме води „да се освежа“. Разбира се, това не е достатъчно, за да имам право да съдя за театъра, но ще кажа няколко думи. Според мен театърът не е станал по-добър от преди тридесет-четиридесет години. Както преди не мога да намеря чаша чиста вода нито в коридорите, нито във фойетата. Както преди контрольорите ме глобят двадесет копейки за кожуха ми, макар че няма нищо лошо в това да се носят топли дрехи през зимата. Както преди през антрактите, без да има някаква нужда, свири музика, която прибавя към впечатлението, получено от пиесата, друго – ново, нежелано. Както преди мъжете отиват през антрактите в бюфета да пият спиртни напитки. Щом прогресът не се забелязва в дреболиите, напразно е да го търся в по-значителното. Когато актьорът, оплетен от глава до пети в театрални традиции и предразсъдъци, се мъчи да чете простия, обикновен монолог „Да бъде или да не бъде“ не просто, а, кой знае защо, непременно със съскане и гърчейки цялото си тяло, или на всяка цена се мъчи да ме убеди, че Чацки, който разговаря толкова много с глупаци и обича една глупачка, е много умен човек и че пиесата „От ума си тегли“ не е отегчителна, от сцената лъха същата рутината, която ме отегчаваше още преди четиридесет години, когато ме черпеха с класически вой и удряне по гърдите. И всеки път излизам от театъра по-консервативен, отколкото влизам.

Сантименталната и доверчива тъпла може да бъде убедена, че в сегашния си вид театърът е школа. Но който познава школата в истинския смисъл, не може да се хване на тая въдица. Не зная какво ще бъде след петдесет, сто години, но при сегашните условия театърът може да служи само за развлечение. Ала това развлечение е твърде скъпо, за да продължават да се ползват от него. То отнема на държавата хиляди млади, здрави, талантливи мъже и жени, които, ако не бяха се посветили на театъра – биха могли да бъдат добри лекари, земеделци, учителки, офицери; отнема на хората вечерните им часове – най-доброто време за умствен труд и приятелски разговори. Да не говоря за разноските и нравствените загуби, които търпи зрителят, когато вижда на сцената неправилно тълкувано убийство, прелюбодеяние или клевета.

Но Катя беше на съвсем друго мнение. Тя ме уверяваше, че театърът дори в сегашния си вид стоял по-високо от аудиториите, книгите, по-високо от всичко на света. Театърът бил сила, която обединявала всички изкуства, а актьорите – мисионери. Никакво изкуство и никаква наука, взети поотделно, не били в състояние да въздействат толкова силно и толкова сигурно върху човешката душа, както сцената, и затова ненапрасно актьорът от средна величина се ползвал в държавата с много по-голяма популярност, отколкото най-добрият учен или художник. И никоя обществена дейност не можела да достави такава наслада и удовлетворение, както сценичната.

И един прекрасен ден Катя постъпи в някаква трупа и замина, струва ми се, в Уфа, с много пари, сума светли надежди и възвишени представи за избраното поприще.

Първите ѝ писма от пътя бяха чудни. Четях ги и просто се изумявах как тия малки листчета хартия могат да съдържат толкова младост, душевна чистота, свята наивност и същевременно проникателни, зрели разсъждения, които биха направили чест на един добър мъжки ум. Волга, природата, градовете, които посещаваше, другарите, успехите и несполуките си тя не описваше, а възпяваше; от всеки ред лъхаше доверчивост, която бях свикнал да виждам на лицето ѝ – и едновременно сума граматически грешки, а препинателни знаци почти нямаше.

Не мина и половин година и аз получих твърде поетично и възторжено писмо, което започваше с думите: „Влюбих се“. Към писмото беше приложена снимка на млад мъж с бръснато лице, широкопола шапка и шал, праметнат през едното рамо. Следващите писма бяха като предишните великолепни, но в тях вече се появиха препинателни знаци, изчезнаха граматическите грешки и силно се долавяше присъствието на

мъж. Катя започна да ми пише, че хубаво щяло да бъде да се построи някъде на Волга голям театър, но само на колективни начала, и да се привлечели към това предприятие богатите търговци и собствениците на параходи; щяло да има много пари, грамадни печалби, актьорите да играят като членове на едно дружество... Може би всичко това всъщност беше хубаво, но струва ми се, че подобни мъдрувания може да роди само мъжка глава.

Както и да е, година и половина – две, изглежда, всичко беше наред: Катя обичаше, вярваше в работата си и беше щастлива; но после в писмата започвах да забелязвам явни признаци на разочарование. Най-напред ми се оплака от колегите си – първият и най-зловещият симптом; ако младият учен или литератор още в самото начало на своята дейност започне горчиво да се оплаква от учените или литераторите, значи, че вече се е уморил и не е годен за работа. Катя ми пишеше, че колегите ѝ не посещавали репетициите и никога не знаели ролите си; поставянето на глупави пиеси и посредствената игра на актьорите говорили за пълно неуважение към публиката; за да имало повече печалба, за което единствено се приказвало, драматичните актриси се унижавали да пеят като шансонетки, а трагичите пеели куплети, в които се присмивали на рогаосци и на бременността на неверните жени и т.н. Изобщо човек трябвало да се учудва как досега провинциалният театър не е загинал и е могъл да се крепи на такава тънка и гнила нишка.

В отговор изпратих на Катя дълго и, да си призная, много скучно писмо. Между другото ѝ писах: „Често ми се е случвало да разговарям със стари актьори, много благородни хора, които ме даряваха със симпатията си; от разговорите с тях можах да разбера, че дейността им се ръководи не толкова от собствения им разум и свобода, колкото от модата и настроението на обществото; на най-добрите от тях им се е случвало да играят през живота си и в трагедия, и в опера, и в парижки фарсове, и във феерии и винаги на всички им се е струвало, че са вървели по прав път и са принасяли полза. Значи, както виждаш, причината за злото трябва да се търси не в актьорите, а някъде по-дълбоко, в самото изкуство и в отношението на цялото общество към него“. Това писмо само раздразни Катя. Тя ми отговори: „Двамата с вас говорим за различни неща. Аз ви писах не за благородните хора, които са ви дарили със симпатията си, а за банда нехранимайковци, които нямат нищо общо с благородството. Това е сбирщина от диваци, които са попаднали в театъра само защото не биха ги приели никъде другаде, и които се наричат артисти само защото са безочливи. Нито един талант, но много

бездарници, пияници, интриганти и клюкари. Не мога да ви опиша колко ми е тежко, че изкуството, което толкова обичам, се намира в ръцете на противни хора; тежко ми е, че добрите хора гледат злото само отдалеч, не искат да се приближат до него и вместо да вземат страна, пишат на тромав стил общи неща и никому ненужни поуки...“ – и така натаък, все в тоя дух.

Мина още малко време и получих такова писмо: „Жестоко съм измамена. Не мога повече да живея. Разпоредете се с парите ми, както намерите за добре. Обичам ви като баща и единствен приятел. Сбогом.“

Излезе, че и той принадлежал към „сбирщината от диваци“. Покъсно от някои загатвания можах да се досетя, че е имало опит за самоубийство. Струва ми се, че Катя се е опитвала да се отрови. Предполагам, после е била сериозно болна, тъй като следващото писмо получих вече от Ялта, където, изглежда, лекарите са я изпратили. В последното си писмо молеше колкото се може по-скоро да ѝ изпратят в Ялта хиляда рубли и завършваше така: „Извинявайте, че писмото ми е толкова мрачно. Вчера погребях детето си“. След като поживя в Крим около година, тя се върна вкъщи.

Пътешества около четири години и, трябва да си призная, през цялото това време аз играех за нея твърде незавидна и странна роля. Когато някога ми заяви, че става актриса, и после ми писа за любовта си, когато периодически я овладяваше прахоснически дух и аз току трябваше да ѝ изпращам по нейно искане ту хиляда, ту две хиляди рубли, когато ми писа за намерението си да умре и после за смъртта на детето си, всеки път се обърквах и цялото ми участие в съдбата ѝ се изразяваше само в това, че много мислех и пишех дълги скучни писма, които изобщо можех да не пиша. А всъщност аз ѝ бях вместо баща и я обичах като дъщеря!

Сега Катя живее на половин верста от мен. Нае петстайна квартира и се обзаведе твърде комфортно и с присъщия ѝ вкус. Ако някой се заеме да нарисува обстановката ѝ, преобладаващото настроение в картината ще бъде леността. За ленивото тяло – меки отоманки, меки табуретки, за ленивите крака – килими, за ленивото зрение – бледи, неясни или матови цветове; за ленивата душа – сума евтини ветрила и банални картини по стените, в които оригиналността на изпълнението преобладава над съдържанието, безброй масички и етажерки, отрупани с непотребни и без никаква цена предмети, безформени парчета материи вместо пердета... Всичко това заедно със страха от ярки цветове, симетрия и простор наред с душевната леност говори и за извращение на естествения

вкус. По цял ден Катя лежи на отоманка и чете книги, предимно романи и повести. Излиза от къщи само веднъж през деня, следобед, за да се види с мен.

Аз работя, а Катя седи на дивана, мълчи и се гуши в шала си, сякаш ѝ е студено. Дали затова, че ми е симпатична, или пък съм свикнал с честите ѝ посещения още когато беше малка, присъствието ѝ не ми пречи да се съсредоточа. От време на време ѝ задавам машинално някой въпрос, тя ми отговаря твърде кратко; или пък за да си отдъхна малко, се извърщам към нея и я гледам как замислено разглежда някое медицинско списание или вестник. И тогава забелязвам, че лицето ѝ вече няма предишния израз на доверчивост. Сега то е студено, безразлично, разсеяно като на пътник, който трябва дълго да чака влака. Облечена е както преди красиво и просто, но небрежно; личи си, че роклята и прическата ѝ доста си патят от отоманката и люлеещите се столове, на които лежи по цял ден. И вече не е любопитна както преди. Вече не ми задава въпроси, сякаш всичко е изпитала в живота и не очаква да чуе нещо ново.

Наближава пет часа и в салона и гостната се раздвижват. Върнала се е Лиза от консерваторията и е довела приятелки. Чува се как свирят на рояла, опитват гласовете си и се смеят високо; в трапезарията Егор слага масата и трака със съдовете.

– Сбогом – казва Катя. – Днес няма да се обадя на вашите. Нека ме извинят. Нямам време. Елате у дома.

Когато я изпращам до антрето, тя ме оглежда строго от главата до краката и казва ядосано:

– А вие все слабеете! Защо не се лекувате? Ще прескоча до Сергей Фьодорович и ще го повикам. Нека ви прегледа.

– Не трябва, Катя.

– Не разбирам какво гледат вашите! Бива си ги, няма какво да се каже.

Тя нервно облича кожухчето си и от небрежно направената ѝ прическа непременно ще паднат на пода две-три фиби. Мързи я и няма време да оправи прическата си; нескопосно пъха падналите букли под шапчицата си и си отива.

Когато влизам в трапезарията, жена ми ме пита:

– Катя ли беше при теб? Защо не ни се обади? Толкова е странно...

– Мамо! – казва с укор Лиза. – Щом не иска, остави я. Няма да ѝ паднем на колене я!

– Все пак това е неуважение. Да седи в кабинета три часа и да не се

сети за нас. Впрочем нейна работа.

Варя и Лиза мразят Катя. Тази омраза ми е необяснима и вероятно за да я разбера, трябва да бъда жена. Залагам главата си, че от сто и петдесетте младежи, които почти всеки ден виждам в аудиторията си, и от стотината възрастни, с които ми се случва да се срещам всяка седмица, едва ли ще се намери дори един, който би могъл да разбере омразата и отвращението към Катиното минало, тоест към извънбрачната ѝ бременност и незаконното ѝ дете; същевременно не мога да си спомня нито една позната жена или девойка, която съзнателно или инстинктивно да не изпитва тия чувства. И не защото жената е по-добродетелна и чиста от мъжа: та добродетелта и чистотата малко се отличават от порока, ако не са освободени от лошо чувство. Обяснявам си го просто с изостаналостта на жените. Тъжното чувство на състрадание и болката на съвестта, които изпитва съвременният мъж при вида на нещастieto, много повече ми говорят за култура и нравственост, отколкото омразата и отвращението. Съвременната жена е също тъй плачлива и груба по душа, както и в средните векове. И според мен напълно благоразумно постъпват ония, които я съветват да се възпитава като мъж.

Жена ми не обича Катя и заради това, че е била актриса, заради неблагодарността ѝ, заради гордостта, ексцентричността и заради всички ония хиляди пороци, които една жена винаги умее да намери в другата.

Освен мен и семейството ми у нас обядват още две-три приятелки на дъщеря ми и Александър Адолфович Хнекер, поклонник на Лиза и претендент за ръката ѝ. Той е млад, около тридесетгодишен рус мъж със среден ръст, много пълен, широкоплещест, с рижи бакенбарди край ушите и с боядисани мустачки, които придават на пълното му, гладко лице такъв израз, сякаш виждаш пред себе си играчка. Облечен е с много късо сако, цветна жилетка, с панталон на едри карета, много широк горе и много тесен долу, и с жълти обувки без токове. Очите му са изпъкнали, рачешки, вратовръзката му прилича на рача опашка и дори ми се струва, че целият този млад човек издава миризма на чорба от раци. Той идва у нас всеки ден, но никой от нас не знае от какво семейство е, какво е учил и с какви средства живее. Не свири и не пее, но има някакво отношение към музиката и пеенето, продава някъде нечии пиана, ходи често в консерваторията, познава се с всички знаменитости и се държи като домакин на концертите; говори за музиката много авторитетно и забелязах, че всички бързо се съгласяват с него.

Богатите хора винаги имат край себе си храненици; науката и

изкуството също. Струва ми се, че няма в света такова изкуство или наука, които да са освободени от присъствието на „чужди тела“ като този Хнекер. Не съм музикант и може би греша спрямо Хнекер, когото освен това познавам малко. Но твърде подозрителни ми изглеждат авторите – той му и достойнството, с което той стои до пианото и слуша, когато някой пее или свири.

Нека стократно да сте джентълмен и таен съветник, но щом имате дъщеря, с нищо не сте гарантиран срещу еснафството, което често внася в къщата и в настроението ви ухажванията, сватосването и сватбата. Например никак не мога да се примиря с тържествения израз на жена ми всеки път, когато Хнекер е у нас, не мога да се примиря и с бутилките лафит, портвайн и херес, които се слагат само заради него, за да се убеди с очите си колко нашироко и разкошно живеем. Не понасям и отливистия смях на Лиза, който беше усвоила в консерваторията, навика ѝ да присвива очи, когато у нас има мъже. А главното, съвсем не мога да разбера защо всеки ден ми гостува и обядва с мен същество, съвършено чуждо на навиците ми, на науката ми, на целия ми начин на живот, съвършено различно от хората, които обичам. Жена ми и прислугата тайнствено шепнат, че „това е годеникът“, но аз все пак не разбирам присъствието му; то предизвиква у мен същото недоумение, както ако ме сложеха да обядвам със зулус¹⁰. Вижда ми се чудно също, че дъщеря ми, която съм свикнал да смятам за дете, обича тая вратовръзка, тези очи, тези меки бузи...

Преди обичах обяда или бях равнодушен към него, но сега той не предизвиква нищо друго освен досада и раздразнение. Откак станах превъзходителство и бях декан на факултета, семейството ми, кой знае защо, намери за нужно съвсем да промени менюто и обедните традиции. Вместо простите ястия, с които бях свикнал като студент и лекар, сега ме хранят с крем супа, в която плуват някакви бели шушулки, и с бъбреци с мадейра. Генералският чин и известността ми отнеха завинаги и зелената супа, и вкусните пирогови, и гъската с ябълки, и платиката с каша. Отнеха ми и прислужницата Агаша, приказлива и весела старица, вместо която сега поднася обяда Егор, тъп и надменен момък с бяла ръкавица на дясната ръка. Паузите са къси, но изглеждат извънредно дълги, защото няма с какво да се запълнят. Няма ги вече предишната веселост, непринудените разговори, шегите, смеха, няма ги взаимната нежност и

10. Зулуси – народност от етническите групи банту, населяващи Екваториална и Южна Африка.

радостта, която вълнуваше децата, жена ми и мен, когато някога се събирахме в трапезарията; за мен, заетия човек, обядът беше време за почивка и среща с домашните, а за жена ми и децата – празник, наистина кратък, но светъл и радостен, защото знаеха, че за половин час принадлежа не на науката, не на студентите, а само на тях и на никого друго. Не мога вече да се опивам от една чашка, няма я Агаша, няма я платиката с каша, няма го она шум, с който винаги се посрещаха малките обедни истории, като сборичкването на котката и кучето под масата или падането на превръзката от Катината буза в чинията със супа.

Описването на сегашния обяд е също тъй безвкусно, както и самият той. Лицето на жена ми е тържествено, неестествено важно и както винаги угрижено. Тя неспокойно оглежда чиниите и казва: „Виждам, че печеното не ви харесва... Кажете: не ви харесва, нали?“ И аз трябва да отговоря: „Напрасно се безпокоиш, мила, печеното е много вкусно“. А тя: „Ти винаги вземаш моята страна, Николай Степанич, и никога няма да кажеш истината. А защо Александър Адолфович яде толкова малко?“ – и все в тоя дух по време на целия обяд. Лиза отривисто се смее и присвива очи. Гледам и двете и едва сега, по време на обяда, ми става ясно, че вътрешният им живот отдавна вече се е изплъзнал от погледа ми. Имам чувството, че сякаш едно време съм живял вкъщи със свое семейство, а сега съм на гости, обядвам при друга жена и виждам друга Лиза. И у двете е настъпила рязка промяна, а аз съм изпуснал тоя дълъг процес и не е чудно, че нищо не разбирам. Защо е настъпила тая промяна? Не зная. Може би цялото нещастие е там, че Бог не е дал на жена ми и дъщеря ми такава сила, каквата на мен. От дете съм свикнал да противостоя на външните влияния и съм се калил достатъчно: такива житейски катастрофи, като известност, генералски чин¹¹, преминаване от умерено задоволен живот към разкош, неотговарящ на средствата, познанствата с големци и прочие, всичко това едва ме засегна и аз си останах цял и невредим; но върху жена ми и Лиза, слаби и некалени, то се стовари като лавина и ги смаза.

Госпожиците и Хнекер приказват за фуги, контрапункти, за певци и пианисти, за Бах и Брамс, а жена ми, от страх да не я заподозрат в музикално невежество, разбиращо им се усмихва и бърбори: „Това е прелестно... Нали? Кажете...“ Хнекер яде много, много се шегува и снизходително изслушва забележките на госпожиците. Понякога изпитва желание да поговори на лош френски език и тогава, кой знае защо, намира за

11. Длъжност на висш или цивилен чиновник в царска Русия.

нужно да ме нарича *votre excellence*¹².

А аз съм мрачен. Изглежда, смущавам всички, а те – мен. Никога по-рано не съм изпадал в съловен антагонизъм, но сега ме измъчва именно нещо подобно. Опитвам се да намеря в Хнекер само лоши черти, намирам ги бързо и страдам, че на мястото на кандидата на дъщеря ми не седи човек от моята среда. Присъствието му ми влияе лошо и по друга причина. Обикновено когато съм сам или сред хора, които обичам, никога не мисля за заслугите си, а ако се замисля, те ми се струват толкова нищожни, сякаш съм станал учен едва от вчера; но в присъствие на хора, подобни на Хнекер, моите заслуги ми се виждат като много висока планина, чийто връх се губи в облаците, а в подножието ѝ се мяркат едва забележими за погледа хнекеровци.

След обяда се оттеглям в кабинета си и запущвам луличката, една за през целия ден, останала от някогашния ми лош навик да димя от сутрин до вечер. Докато пуша, влиза жена ми и сядат, за да поговори с мен. Както и сутринта, предварително зная за какво ще разговаряме.

– Трябва да поговорим сериозно, Николай Степанич – започва тя. – За Лиза... Защо не обърнеш внимание?

– Тоест?

– Правиш се, че не забелязваш нищо, но не е хубаво. Не бива да бъдеш безучастен... Хнекер има намерения към Лиза... Какво ще кажеш?

– Че е лош човек, не мога да кажа, понеже не го познавам, но че не ми харесва, съм ти казвал хиляда пъти вече.

– Но така не може... не може...

Тя става и се разхожда развълнувана.

– Не можеш да се отнасяш така към една сериозна стъпка... Когато става дума за щастието на дъщеря ни, трябва да оставим всичко лично. Зная, че той не ти харесва... Добре... Но ако сега му откажем, развалим всичко, кое ти гарантира, че през целия си живот Лиза няма да ни обвинява? Днес кандидатите не са кой знае колко и може да се случи да не я поиска друг... Той много обича Лиза, а, изглежда, и тя го харесва... Разбира се, няма определено положение, но какво да се прави? Дано пък след време се нареди някак. Той е от добро семейство и богат.

– Откъде знаеш?

– Той казваше. Баща му имал голяма къща в Харков и имение в околността. С една дума, Николай Степанич, непременно трябва да прескочиш до Харков.

12. Ваше превъзходителство (фр.).

– Защо?

– Ще разучиш... Там имаш познати професори, ще ти помогнат. Бях отишла сама, но съм жена. Не мога...

– Няма да отида в Харков – казвам мрачно.

Жена ми се уплашва и на лицето ѝ се изписва мъчителна болка.

– За Бога, Николай Степанич! – моли ме тя и хълца. – За Бога, освободи ме от тая тежест! Страдам.

Става ми мъчно, като я гледам.

– Добре, Варя – казвам ѝ ласкаво. – Щом искаш, ще отида в Харков и ще направя всичко, каквото желаш.

Тя притиска кърпичка към очите си и се прибира в стаята си да плаче. Оставам сам.

След малко донасят лампата. От креслата и абажура на лампата върху стените и пода падат познатите, отдавна омръзнали ми сенки и когато ги гледам, струва ми се, че вече е нощ и започва проклетото ми безсъние. Лягам на леглото, после ставам и се разхождам из стаята, после пак лягам... Обикновено следобед, по-късно, нервната ми възбуда достига предела си. Започвам без причина да плача и да крия главата си във възглавницата. В този момент се страхувам да не влезе някой, страхувам се да не умра внезапно, срамувам се от сълзите си и изобщо в душата ми става нещо нетърпимо. Чувствам, че повече не мога да гледам нито лампата, нито книгите, нито сенките на пода, не мога да слушам гласовете, които идват от гостната. Някаква невидима и необяснима сила грубо ме тласка въвн от къщи. Скачам, обличам се бързо и предпазливо, за да не ме усетят домашните, излизам навън. Къде да ида?

Отговорът на въпроса отдавна вече е готов в главата ми: у Катя.

Глава 3

Както винаги тя лежи на турския диван или на отоманката и чете нещо. Като ме вижда, вдига лениво глава, сяда и ми протяга ръка.

– А ти все лежиш – казвам след кратко мълчание, като си отдъхвам.

– Това не е здравословно. Да беше се заловила за нещо!

– А?

– Да беше се заловила, казвам, за нещо.

– За какво? Жената може да бъде само обикновена работничка или актриса.

– Че какво? Щом не можеш да станеш работничка, стани актриса.

Мълчи.

– Да беше се омъжила – казвам ѝ полушеговито.

– Няма за кого. Пък и защо.

– Така не може да се живее.

– Без мъж ли? Голяма работа! Мъже колкото щещ, само да иска човек.

– Това, Катя, е грозно.

– Кое е грозно?

– Ей това, което каза сега.

Като забелязва, че ми става криво, и за да изглади лошото впечатление, Катя казва:

– Да минем оттатък. Елате тук. Ето тук.

Отвежда ме в малка, много уютна стаичка и като посочва бюрото, казва:

– Ето... Приготвих я за вас. Тук ще работите. Идвайте всеки ден и си носете работа. Там у вас много ви пречат. Ще работите ли тук? Искате ли?

За да не я наскърбя с отказа си, отговарям ѝ, че ще работя при нея и че стаята много ми харесва. После двамата сядаме в уютната стаичка и разговаряме.

Топлината, уютната обстановка и присъствието на симпатичен човек сега пораждат у мен не чувство на удоволствие както преди, а силна потребност да се оплаквам и да недоволствам. Кой знае защо, струва ми се, че ако пороптая и се пооплача, ще ми олекне.

– Лошо, мила! – започвам с въздишка. – Много лошо...

– Какво има?

– Ето за какво става дума, момичето ми. Най-хубавото и свято право на кралете е правото да помилват. И аз винаги съм се чувствал крал, тъй като безгранично съм се ползвал от това право. Никога не съм осъждал, бил съм снизходителен, прощавал съм с удоволствие наляво и надясно. Когато другите протестираха и се възмущаваха, аз само съветвах и убеждавах. През целия си живот гледах само да съм поносим за семейството, студентите, колегите, за слугите. И това ми държане към хората, знаейки, възпитаваше всички, на които се случваше да бъдат около мен. Но сега вече не съм крал. В мен става нещо, което подхожда само на робите: в главата ми ден и нощ се въртят зли мисли, а в душата ми са свили гнездо чувства, каквито не съм познавал по-рано. И мразя, и презирам, и негодувам, и се възмущавам, дори се боя. Станал съм прекалено строг, взискателен, раздразнителен, нелюбезен, подозрителен. Дори онова, което преди ми даваше повод само да кажа някой и друг каламбур и добродушно да се посмея, сега поражда у мен тежко чувство. Измени се и логиката ми: преди презирах само парите, сега изпитвам лошо чувство не към парите, а към богатите, сякаш те са виновни; преди мразех насилието и произвола, а сега мразя хората, които упражняват насилието, сякаш само те са виновни, а не всички ние, които не умеем да се възпитаваме взаимно. Какво значи това? Ако новите мисли и новите чувства са продукт на промените се убеждения, тогава откъде е дошла тази промяна? Нима светът е станал по-лош, аз – по-добър или по-рано съм бил сляп и равнодушен? Ако пък тази промяна е продукт на общия упадък на физическите и умствените сили – нали съм болен и всеки ден губя от теглото си, – положението ми е плачевно: ще рече, новите ми мисли са ненормални, нездравни, трябва да се срамувам от тях и да ги смятам за нищожни...

– Болестта няма нищо общо с това – прекъсва ме Катя. – Просто са се отворили очите ви; това е всичко. Видели сте онова, което преди, кой знае защо, не сте искали да забележите. Според мен преди всичко трябва окончателно да скъсате със семейството си и да се махнете.

– Приказваш глупости.

– Вие вече не ги обичате, защо трябва да си кривите душата? И нима това е семейство? Нищожества! Да рекат да умрат днес, утре вече никой няма да забележи отсъствието им.

Катя презира жена ми и дъщеря ми също тъй силно, както те я мразят. Едва ли в наше време може да се говори за право на хората да се презират взаимно. Но ако застанем на Катиното гледище и признаем съществуването на такова право, все пак ще видим, че тя има същото

право да презира жена ми и Лиза, както те – да я мразят.

– Нищожества! – повтаря тя. – Обядвахте ли днес? Как не са забравили да ви извикат за обяд? Как досега още помнят за съществуването ви?

– Катя – казвам строго, – моля те да млькнеш.

– Да не мислите, че ми е приятно да говоря за тях? Бих се радвала, ако хич не ги знаех. Послушайте ме: захвърлете всичко и заминете. Отидете в чужбина. Колкото по-скоро, толкова по-добре.

– Що за глупости! Ами университета?

– И университета също. Защо ви е? Все едно, никаква полза. Тридесет години вече преподавате, а къде са учениците ви? Колко от тях са забележителни учени? Я ги пребройте! А за размножаването на лекари, които експлоатират невежеството и трупат хилядарки, не е необходим талантлив и добър човек. Вие сте излишен.

– Боже мой, колко си груба! – ужасявам се аз. – Колко си груба! Млькни, иначе ще си отида! Не умея да отвърщам на грубостите ти!

Влиза прислужницата и ни кани на чай. Край самовара разговорът ни, слава Богу, се променя. След като вече се пооплаках, ми се иска да си позволя друга своя старческа слабост – спомените. Разказвам на Катя за миналото си и за голямо учудване ѝ съобщавам такива подробности, които дори не съм подозирал, че са оцелели в паметта ми. А тя ме слуша с умиление, с гордост, затаила дъх. Особено обичам да ѝ разказвам как някога следвах в семинарията и мечтаех да постъпя в университета.

– Понякога се разхождам из нашата семинарска градина... – разказвам аз. – Вятърът донесе от някоя далечна кръчма стържене на хармоника и песен или профучи край семинарската ограда тройка със звънчета и това вече е достатъчно чувството за щастие да изпълни изведнъж не само гърдите, но дори корема, краката, ръцете... Слушаш хармониката или стихващите звънчета и си представяш, че си лекар, и си рисуваш картини – от хубави по-хубави. И ето, както виждаш, мечтите ми се сбъднаха. Получих повече, отколкото смеех да мечтая. Тридесет години бях любим професор, имах чудесни колеги, ползвах се с почетна известност. Обичах, ожених се по голяма любов, имах деца. С една дума, ако погледна назад, целият живот ми се вижда една красива, талантливо направена композиция. Сега ми остава само да не разваля финала. За това е нужно да се умре човешки. Ако смъртта наистина е опасност, трябва да се посрещне така, както подобава на един учител, учен и гражданин на християнска държава: бодро и със спокойна душа. Но аз развалям финала. Аз се давя, тичам при теб за помощ, а ти: дави се, така

трябва.

Но ето в антрето се чува звънец. Дватама с Катя знаем кой е, и казваме:

– Това трябва да е Михаил Фьодорович.

И наистина след малко влиза мой колега, филолог, Михаил Фьодорович, висок, добре сложен, около петдесетгодишен, с гъсти побелели коси, черни вежди и бръснат. Добър човек и прекрасен другар. Произхожда от стар, талантлив дворянски род с щастлива съдба, играл видна роля в историята на нашата литература и просвета. Самият той е умен, талантлив, много образован, но не е лишен от странности. До известна степен всички ние сме странни и своенравни, но неговите странности са нещо изключително и не безопасно за познатите му. Сред тях познавам немалко, които поради странностите му изобщо не виждат многобройните му достойнства.

Като влиза при нас, той бавно сваля ръкавиците си и казва с кади-фен бас:

– Здравейте. Чай ли пиете? Много уместно. Адски е студено.

После сяда на масата, взема си чаша и тутакси заговорва. Най-характерното в начина му на говорене е постоянният шеговит тон, някаква смес от философия и шегобийство както у Шекспировите гробари. Винаги говори за сериозни неща, но никога не говори сериозно. Мислите му са винаги резки, нападателни, но благодарение на мекия, равен и шеговит тон някак така се получава, че резкостта и нападателността не дразнят ухото и скоро свикваш с тях. Всяка вечер донася пет-шест случки из университетския живот и обикновено, щом седне на масата, започва с тях.

– Ох, Господи! – въздъхва и мърда присмехулно черните си вежди.

– Такива комични хора има по света!

– Защо? – пита Катя.

– Излизам днес от лекции и срещам на стълбата този стар идиот, нашия NN... Върви, както винаги проточил напред конската си брадичка, и търси на кого да се оплаче от мигрената, от жена си и от студентите, които не искат да посещават лекциите му. Е, мисля си, видя ме – свършено е с мен, спукана ми е работата...

И тъй нататък в този дух. Или пък ще започне:

– Вчера бях на откритата лекция на нашия ZZ. Чудя се как тая наша алма-матер, да ми прости Господ, се решава да показва пред публика такива дръвници и патентовани тъпащи, като този ZZ. Та той е глупак от европейски мащаб! Повярвайте, друг такъв със свещ да търсиш из цяла

Европа, няма да намериш! Чете, можете ли да си представите, като че смуче бонбон: сю-сю-сю... Уплашил се, не може да разчете ръкописа си, „великите“ му мисли едва-едва се движат със скоростта на яхнал велосипед архимандрит, а главно – изобщо не можеш да разбереш какво иска да каже. Да пукнеш от скука. Тая скука може да се сравни само със суката на годишния акт, когато в аулата се произнася традиционната реч, да опустее дано.

И веднага рязка промяна в разговора:

– Преди три години, Николай Степанович помни, ми се падна да чета тая реч. Горещо, задушно, мундирът ме стяга под мишниците – истинско мъчение! Чета половин час, един час, час и половина, два часа... „Е, мисля си, слава Богу, останаха още само десет страници“. А накрая имаше едни четири страници, които изобщо можех да не чета и смятах да ги пропуска. „Значи, останаха, мисля си, само шест“. Но, представете си, хвърлям един поглед отпреде си и виждам: на първия ред седят един до друг някакъв генерал с лента и владиката. Горките, вдървили са се от скука, блещят очи, за да не заспят, и все пак се мъчат да покажат, че слушат с внимание, разбират какво им се чете, и им харесва. „Добре, мисля си, щом ви харесва, тогава на ви!“ Напук взех и прочетох ония четири страници.

Когато говори, се усмихват само очите и веждите му както изобщо при ироничните хора. В този момент в погледа му няма нито омраза, нито злоба, но той става остър и в него проблясва онази особена лисича хитрост, която понякога може да се забележи само у твърде наблюдателни хора. Ако трябва да говоря още за очите, бях забелязал още една особеност в тях. Когато поема от Катя чашата или изслушва забележката ѝ, или пък я изпраща с поглед, щом излезе за малко от стаята, в очите му забелязвам нещо кротко, молено, чисто...

Прислужницата прибира самовара и слага на масата голямо парче сирене, плодове и бутилка кримско шампанско, доста лошо вино, което Катя беше обикнала, когато живееше в Крим. Михаил Фьодорович взема от етажерката две колоди карти и почва да реди пасианс. Както той уверява, някои пасианси изискват голяма съобразителност и внимание, но въпреки това, докато ги реди, не престава да се забавлява с приказки. Катя внимателно следи картите и повече с мимика, отколкото с думи, му помага. През цялата вечер тя изпива не повече от две чаши вино, аз изпивам четвърт водна чаша; останалата част от бутилката се пада на Михаил Фьодорович, който може да пие много и никога не се напива.

През пасианса ние решаваме различни въпроси, предимно от най-

висш порядък, при това най-много си изпаща онова, което най-много обичаме, тоест науката.

– Науката, слава Богу, е изживяла времето си – казва Михаил Фьодорович с паузи. – Песента ѝ е изпята. Да, уважаеми. Човечеството вече почва да чувства потребност да я замени с нещо друго. Израснала върху почвата на предразсъдъци, откърмена с предразсъдъци, сега тя представлява същата квинтесенция от предразсъдъци, както нейните изживели времето си баби: алхимията, метафизиката и философията. И всъщност какво е дала тя на хората? Че между учените европейци и китайците, които нямат никаква наука, разликата е съвсем нищожна, чисто външна. Китайците не са познавали науката, но какво са загубили?

– И мухите нямат хабер от наука – казвам аз, – но какво от това?

– Напразно се сърдите, Николай Степанич. Това го приказвам тук, между нас... Аз съм по-предпазлив, отколкото си мислите, и не бих взел да говоря това навсякъде, пази Боже! Сред масите съществува предразсъдък, че науката и изкуствата стоят по-високо от земеделието, търговията, по-високо от занаятите. Нашата секта се храни от този предразсъдък и не ние ще го унищожаваме. Пази Боже!

Докато редят пасианса, си изпаща и младежта.

– Издребня днес нашата младеж – въздъхва Михаил Фьодорович. – Не става дума за идеали и за нещо в този дух, но поне да умееха да мислят и да работят, както трябва! Та именно: „Печално гледам аз на нашто поколение“¹³.

– Да, ужасно издребняха – съгласява се Катя. – Кажете, през последните пет-десет години имали ли сте поне един изключителен случай?

– Не зная как е при другите професори, но сред своите не мога да си спомня.

– Виждала съм през живота си много студенти и ваши млади учени, много актьори... И знаете ли? Нито веднъж няхах щастието да срещна не само герой или талант, но просто дори интересен човек. Всичко безцетно, бездарно, надутото от претенции...

Всеки път тия разговори за издребняването на хората ми действат така, сякаш, без да искам, съм подслушал неприятен разговор за дъщеря си. Обидно ми е, че обвиненията са безразборни и се градят върху такива отдавна изтъркани общи неща, върху такива страхотии, като издребняване, липса на идеали или позоваване на прекрасното минало. Всяко

13. Първият стих от Лермонтовото стихотворение „Размисъл“, прев. Кирил Кадийски.

обвинение, дори да е казано в дамско общество, трябва да бъде формулирано възможно най-точно, инак не е обвинение, а празно злословие, недостойно за почтени хора.

Аз съм старец, работя вече тридесет години, но не забелязвам нито издребняване, нито липса на идеали и не намирам, че сега е по-лошо от преди. Моят портиер, Николай, чийто опит в дадения случай има своето значение, казва, че сегашните студенти не са по-добри или по-лоши от предишните.

Ако ме попитаха какво не ми харесва в сегашните ми ученици, бих отговорил на това не веднага и не с много думи, но твърде точно. Зная недостатъците им и няма нужда да прибягвам към общи мъгливи разсъждения. Не ми харесва, че пушат, употребяват спиртни напитки и късно се женят; че са безгрижни и често дотам равнодушни, че търпят край себе си гладуващи и не плащат вноските си в дружеството за подпомагане на бедните студенти. Не знаят новите езици и неправилно се изразяват на руски; вчера мой колега – хигиенист, ми се оплака, че трябва да преподава двойно повече, тъй като студентите не знаят добре физиката и изобщо не са запознати с метеорологията. С удоволствие се поддават на влиянието на съвременните писатели, дори не на най-добрите, а са равнодушни към такива класици, като например Шекспир, Марк Аврелий, Епиктет или Паскал, и в това неумение да отличат голямото от дребното най-силно изпъква житейската им непрактичност. Всички трудни въпроси, които имат повече или по-малко обществен характер (например преселническият), решават с подписки, а не чрез научно изследване и опит, макар че последното средство е напълно на тяхно разположение и най-вече отговаря на целите им. Те на драго сърце стават ординатори, асистенти, лаборанти, екстернанти¹⁴ и са готови да останат на тия места до четиридесет години, макар че самостоятелността, чувството за свобода и личната инициатива в науката не са по-малко нужни, отколкото например в изкуството или търговията. Имам ученици и слушатели, но нямам помощници и приемници и затова ги обичам и изпадам в умиление, но не се гордея с тях. И т.н., и т.н.

Подобни недостатъци, колкото и да са много, могат да породят пессимистично или бунтарско настроение само в малодушен и страхлив човек. Всички те имат случаен, преходен характер и се намират в пълна зависимост от жизнените условия; достатъчни са някакви си десет години, за да изчезнат или да отстъпят място на други, нови недостатъци,

14. Извънщатен лекар практикант.

без които не може да се мине, и те пак ще плашат малодушните. Студентските грехове често ми дотягат, но това дотягане не е нищо в сравнение с радостта, която изпитвам вече тридесет години, когато разговарям с учениците си, преподавам им, вниквам в отношенията им и ги сравнявам с хора от друга среда.

Михаил Фьодорович злослови, Катя слуша и двамата не забелязват в каква дълбока пропаст ги увлича лека-полека това на вид невинно развлечение, като осъждане на ближните. Не усещат как обикновеният разговор постепенно преминава в присмехулство и подигравка и как двамата започват да прибягват дори към клевети.

– Да се пръснеш от смях с някои хора – казва Михаил Фьодорович. – Вчера отивам при нашия Егор Петрович и заварвам там един слуга на науката от вашите медици, третокурсник, струва ми се. Лицето му такова едно... в добролюбовски стил, с чело на мъдрец. Заприказвахме. „Та такива неща, казвам, млади момко. Четох, казвам, че някакъв немец – забравих името му – добил от човешкия мозък нов алкалоид – идиотин“. И какво мислите? Повярва и на лицето му се изписа уважение, един вид: ето какво могат нашите! А пък онзиден отивам на театър. Сядам. Точно пред мене седят някакви двама: единият „от насите“, като че юрист, другият чорлав – медик. Медикът пиян като файтонджия. На сцената – нула внимание. Дреме си човекът, чак клюма. Но щом някой актьор започне да произнася високо монолога или просто повиши гласа си, нашият медик се сепва, бутва съседа си в хълбока и пита: „Какво казва? Нещо бла-а-родно?“ „Благородно“, отговаря той „от насите“. „Браво!, реве медикът. Бла-а-родно. Браво!“ Той, виждате ли, пияният му дръвник, дошъл на театър не заради изкуството, а заради благородството. Благородство му дотрябвало!

А Катя слуша и се смее. Смахът ѝ е някак странен: вдишванията се редуват бързо и ритмично с издишванията – сякаш свири на хармоника – и при това се смеят само ноздрите ѝ. А аз падам духом и не зная какво да говоря. Ядосан, избухвам, скачам от мястото си и викам:

– Млъкнете най-сетне! Какво сте седнали тук като две келяви жаби и тровите въздуха с дишането си? Стига!

И без да дочакам кога ще престанат да злословят, решавам да си тръгна. А и време е вече: десет минава.

– А аз ще остана още малко – казва Михаил Фьодорович. – Може ли, Екатерина Владимировна?

– Може – отговаря тя.

– Bene¹⁵. В такъв случай нека донесат още една бутилка.

Двамата ме изпращат със свещи в антрето и докато си обличам шубата, Михаил Фьодорович казва:

– Напоследък ужасно сте отслабнали и сте се състарили, Николай Степанович. Какво ви е? Да не сте болен?

– Да, малко съм болен.

– И не се лекува... – мрачно добавя Катя.

– Защо не се лекувате? Как може така? Който сам се пази, мили приятелю, и Господ го пази. Поздравете вашите и ме извинете, че не идвам. Тия дни, преди да замина за чужбина, ще дойда да се сбогувам. Непременно! Идушката седмица заминавам.

Излизам от Катя раздразнен, изплашен от разговорите за болестта ми и недоволен от себе си. Питам се: всъщност дали да не се полекувам при някой колега? И веднага си представям как колегата ще ме изслуша, ще се отдръпне мълчаливо до прозореца, ще помисли, после ще се обърне към мене и като се мъчи да не прочета на лицето му истината, ще каже с равнодушен тон: „Засега не виждам нищо особено, но все пак, колега, бих ви посъветвал да оставите занятията...“ И това ще ме лиши от последната надежда.

Кой не живее с надежди? Сега, когато сам си слагам диагноза и се лекувам, понякога се надявам, че ме лъже невежеството ми, че греша и за белтъчините, и за захарта, които показват изследванията, и за сърцето, и за отоците, които два пъти вече откривам сутрин; когато с усърдието на ипохондрик препрочитам учебниците по терапия и всеки ден меня лекарствата, все ми се струва, че ще напипам нещо утешително. Всичко това е безсмислено.

Дали небето е покрито с облаци, или луната и звездите светят на него, всеки път, когато се връщам, гледам го и мисля, че скоро смъртта ще ме грабне. Може би в този момент мислите трябва да бъдат дълбоки като небето, светли, поразителни... Но не! Мисля за себе си, за жена си, за Лиза, за Хнекер, за студентите, изобщо за хората; мисля злобно, дребнаво, хитрувам пред себе си и мирогледът ми в този момент може да се изрази с думите, които прочутият Аракчеев¹⁶ е казал в едно свое интимно писмо: „Всичко хубаво на този свят не може да бъде без лошо и винаги лошото е повече от хубавото“. Тоест всичко е обратно, няма защо да се живее, а ония шестдесет и две години, които са вече изживени, трябва да се смятат за изгубени. Улавям се, че мисля така, и се мъча да

15. Добре (лат.).

16. А. А. Аракчеев (1769–1834) – министър при Павел I и Александър I, известен с реакционната си политика.

се убедя, че това е случайно, временно и не е пуснало корени в мен, но веднага ми минава мисълта: „Щом е тъй, защо всяка вечер нещо те тегли към тия две келяви жаби?“ И се заричам повече да не ходя при Катя, макар да зная, че още утре пак ще отида.

Дърпам звънца на вратата и сетне, когато се изкачвам по стълбата, чувствам, че вече нямам семейство и желание да си го възвърна. Ясно е, че новите, аракчеевски мисли не са случайни и временни, а са завладели цялото ми същество. С болна съвест, мрачен, отпуснат, едва се дотърям до леглото, сякаш съм натежал с хиляда кила, лягам и скоро заспивам.

А после – безсъние...

Глава 4

Настъпва лятото и животът се променя.

Едно прекрасно утро в стаята ми влиза Лиза и казва шеговито:

– Хайде, ваше превъзходителство. Готово е.

Извеждат мое превъзходителство на улицата, качват го на файтон и подкарват. Пътувам и от безделие чета табелите от дясно на ляво. От думата „Трактир“¹⁷ излиза „риткарт“. Това би станало за баронска фамилия: баронеса Риткарт. По-нататък минаваме през полето край гробищата, които не ми правят абсолютно никакво впечатление, макар че скоро ще лежа тук; после минаваме през гора и пак през поле. Нищо интересно. След два часа пътуване завеждат мое превъзходителство в долния етаж на вилата и го настаняват в малка приятна стаичка с небесносини тапети.

Нощем пак безсъние, но сутрин не ставам и не слушам жена си, а лежа в леглото. Не спя, а се намирам в полусънено състояние, в полузабравя, когато знаеш, че не спиш, но сънуваш. По пладне ставам и сядам по навик на бюрото си, но вече не работя, а се развличам с френски книжлета с жълти корици, които Катя ми изпраща. Разбира се, би било по-патриотично да чета руски автори, но, да си призная, не изпитвам към тях особена симпатия. Като изключим двама-трима старци, цялата ни съвременна литература ми се струва не литература, а един вид домашно производство, което съществува само за да го насърчаваме, но без желание да се ползваме от изделията му. И най-доброто домашно изделие не може да се нарече забележително и да бъде искрено похвалено без „но“; същото трябва да се каже и за всички нови литературни творби, които съм прочел през последните десет-петнадесет години: нито една забележителна работа и не можеш да минеш без „но“. Умно, благородно, но не талантиво; талантиво, благородно, но не умно или накрая – талантиво, умно, но не благородно.

Не мога да кажа, че френските книжки са талантиви, умни и благородни! Не ме задоволяват. Но не са толкова скучни, както руските, и в тях нерядко се среща главният елемент на творчеството – чувството за лична свобода, което липсва у руските автори. Не помня нито една нова творба, в която авторът още от първата страница да не се е погрижил да се оплете в най-различни условности и контракти със съвестта си. Един

17. Кръчма (рус.).

се страхува да говори за голото тяло, друг така се обвързва с психологическия анализ, че не може да се откъсне от него, трети се нуждае от „топло отношение към човека“, четвърти нарочно разводнява цели страници с описания на природата, за да не го подозират в тенденциозност... Един иска да бъде в произведенията си непременно еснаф, друг – непременно дворянин и т.н. Преднамереност, предпазливост, потайност, но няма нито свобода, нито мъжество да пишеш, както искаш, и, ще рече, няма и творчество.

Всичко това засяга така наречената изящна словесност.

Що се отнася до руските сериозни статии, например по социология, изкуство и прочие, аз просто не ги чета от боязън. Като дете и юноша, кой знае защо, изпитвах страх от портиерите и контрольорите в театрите и този страх съм го запазил и до днес. И сега се страхувам от тях. Казват, че страшно изглежда само непонятното. И наистина много е трудно да се разбере защо портиерите и контрольорите са толкова важни, надменни и величествено неучтиви. Когато чета сериозни статии, усещам същия неопределен страх. Необикновена важност, игрив генералски тон, фамилиарно отношение към чуждите автори, умение с достойнство да се прелива от пусто в празно – всичко това за мен е непонятно, страшно и е далеч от скромността и джентълменски спокойния тон, с които съм свикнал в съчиненията на нашите лекари и естественици. Не само статии, но ми е тежко да чета дори преводи, направени или редактирани от сериозни руски хора. Надменният благосклонен тон на предговорите, изобилието на забележки от преводача, въпросителните знаци и *sic*¹⁸ в скоби, пръснати от щедрия преводач из цялата статия или книга, ми изглеждат като посегателство и върху личността на автора, и върху читателската ми самостоятелност.

Веднъж бях поканен за експерт в окръжния съд: през почивката един колега експерт ми обърна вниманието върху грубото отношение на прокурора към подсъдимите, между които имаше две интелигентни жени. Струва ми се, че ни най-малко не преувеличих, като отговорих на колегата си, че това отношение не е по-грубо от отношенията, които имат помежду си авторите на сериозните статии. Наистина те са толкова груби, че за тях може да се говори само с тягостно чувство. Помежду си и към ония писатели, които критикуват, те се отнасят или с прекалено уважение, без да щадят достойнството си, или пък обратно – третираат ги много по-смело, отколкото аз – бъдещия си зет Хнекер в тия бележки и

18. Така (лат.).

в мислите си. Обвиненията в невменяемост, в нечисти намерения и дори в престъпност от най-различен характер са обикновено украшение на сериозните статии. А това, както обичат да се изразяват в статийките си младите лекари, вече е *ultima ratio*¹⁹! Такива отношения неминуемо се отразяват върху нравите на пишещите от младото поколение и затова ни най-малко не се учудвам, че в новите творби, с които се е обогатила през последните десет-петнадесет години нашата художествена литература, героите пият много водка, а героините не са достатъчно целомъдрени.

Чета френски книжки и поглеждам към отворения прозорец; виждам острите върхове на коловете в оградата, две-три хиляди дръвчета, а отвъд, зад оградата, пътя, полето, сетне широк пояс иглолистна гора. Често с наслаждение гледам как едно момченце и едно момиченце, и двечките светлоруси и окъсани, се катерят на оградата и се смеят на плешивостта ми. В светналите им очички чета: „Виж, няма коса!“ Това едва ли не са единствените хора, които не искат и да знаят нито за моята известност, нито за чина ми.

Сега нямам посетители всеки ден. Ще спомена само за посещението на Николай и на Пьотър Игнатиевич. Николай идва обикновено в празник, уж по работа, но повечето за да ме види. Идва доста пийнал, което с него не се случва зиме.

– Какво ще кажеш? – питам аз, като го посрещам в антрето.

– Ваше превъзходителство! – слага той ръка на сърцето си и ме гледа с възторга на влюбен. – Ваше превъзходителство! Господ да ме убие! Гръм да ме порази ей тук! Гаудеамус игитур ювенестус²⁰!

И ме целува жадно по раменете, ръкавите, копчетата.

– Всичко ли е наред там у нас? – питам го.

– Ваше превъзходителство! Като пред Бога...

И не престава да се къльне без каквато и да е нужда, скоро ми дотяга и го изпращам в кухнята, където му дават да обядва. Пьотър Игнатиевич идва също в празник специално за да ме види и да сподели с мен мисли. Седи обикновено в стаята ми до бюрото, скромен, чистичък, разумен, без да смее да кръстоса крака или да се облегне на бюрото, и през цялото време с тих равен гласец гладко и книжно ми разказва твърде интересни и пикантни според него новини, прочетени в списания и книги. Всички си приличат и се свеждат до тоя род: някакъв французин

19. Последният довод (лат.).

20. Изопачено начало на известния студентски химн *Gaudeamus igitur, juvenes dum sumus!*

направил откритие, друг – немец – го обвинил, доказвайки им, че това откритие било направено още през 1870 година от някой си американец, а трети – също немец – изхитрил и двамата, доказвайки им, че и двамата са се изложили, като са сметнали мехурчетата въздух под микроскопа за неизвестен пигмент. Дори когато иска да ме размее, Пьотър Игнatieвич разказва надълго, обстойно, сякаш защитава дисертация, с подробно изброяване на литературните източници, които е ползвал, и гледа да не сбърка нито датите, нито броевете на списанията, нито имената, при това не казва просто Пти, а непременно Жан-Жак Пти. Понякога остава да обядва у нас и тогава през цялото време на обяда разказва все същите пикантни истории, които навяват меланхолия у всички на масата. Ако Хнекер и Лиза заговорят пред него за фуги и контрапункти, за Брамс и Бах, той скромно свежда поглед и се сконфузва; срам го е, че в присъствието на такива сериозни хора, като мен и него, се говорят подобни глупости.

При сегашното ми настроение ми стигат и пет минути, за да ми омръзне толкова, сякаш го гледам и слушам вече цяла вечност. Мразя го, клетия. От тихия му равен глас и книжния език посървам, от приказките му отъпявам... Той има към мен най-хубави чувства и разговаря с мен само за да ми достави удоволствие, а аз му се отплащам, като го гледам право в очите, сякаш искам да го хипнотизирам, и мисля: „Върви си, върви си, върви...“ Но той не се поддава на мисленото внушение и си седи, седи, седи...

Докато е при мен, не мога да се откъсна от мисълта: „Много е възможно, когато умра, да го назначат на моето място“ и клетата ми аудитория ми се струва като оазис, в който е пресъхнал потокът, и аз съм нелюбезен, мълчалив, мрачен с Пьотър Игнatieвич, сякаш за тия мисли е виновен той, а не аз самият. Когато по навик започва да превъзнася немските учени, вече не се шегувам добродушно както преди, а мрачно мърморя:

– Магарета са вашите немци...

Също като покойния професор Никита Крилов²¹, който, къпейки се веднъж с Пирогов в Ревел²², се разсърдил на студената вода и изругал: „Подлите му немци!“ Държа се с Пьотър Игнatieвич лошо и едва когато си отива и виждам от прозореца как зад оградата се мярка сивата му шапка, ми се иска да го извикам и да кажа: „Простете ми, приятелю!“

21. Н. И. Крилов (1807–1879) – професор по римско право в Московския университет.

22. Днешният град Талин.

Обядът минава по-отегчително, отколкото през зимата. Същият той Хнекер, когото сега мразя и презирам, обядва у дома почти всеки ден. Преди търпях присъствието му мълчаливо, но сега пускам по негов адрес язвителни забележки, които карат жена ми и Лиза да се червят. Овладеян от зло чувство, често говоря просто глупости и не зная защо ги говоря. Така веднъж дълго време гледах с презрение Хнекер и току изтърсих:

Орлите нявга по-ниско от кокошка слизат,
но облаци кокошки нивга не достигат...²³

И най-неприятното е, че кокошката Хнекер излиза много по-умен от орела професор. Уверен, че жена ми и дъщеря ми са на негова страна, той се придържа към тая тактика: отговаря на язвителните ми забележки със снизходително мълчание (мръднал е сиреч старецът – какво ще разговарям с него) или пък добродушно се шегува с мен. За учудване е доколко може да издробен човек! Способен съм, докато трае обядът, да мечтая как Хнекер ще излезе авантюрист, как Лиза и жена ми ще разберат грешката си и аз ще им се подигравам – и други глупави мечти, докато единият ми крак е вече в гроба!

Случват се сега и недоразумения, за които по-рано бях само чувал. Колкото и да ме е срам, ще опиша едно от тях, което се случи тия дни следобед.

Сяда в стаята си и пуша лула. Влиза както всякога жена ми, сяда и почва да разправя, че хубаво би било сега, докато е топло и имам свободно време, да прескоча в Харков и да разбере що за човек е нашият Хнекер.

– Добре, ще прескоча... – съгласявам се аз.

Жена ми, доволна от мен, става и тръгва към вратата, но веднага се връща и казва:

– А, и още една молба. Зная, че ще се разсърдиш, но дължна съм да те предупредя... Извинявай, Николай Степанич, но всички наши познати и съседи започнаха да подхвърлят, че често си ходел у Катя. Тя е умна, образована, не ще и дума, с нея е приятно, но на твоите години и с твоето обществено положение някак си, знаеш, странно е, че ти прави удоволствие компанията ѝ... Освен това репутацията ѝ е такава, че...

Изведнъж цялата ми кръв се отдръпва от мозъка, от очите ми изскачат искри, скачам и като се хващам за главата и тропам с крака, викам с

23. Стих от баснята на Крилов „Орел и кокошка“.

нечовешки глас:

– Оставете ме! Оставете ме! Оставете ме!

Навярно лицето ми е ужасно, гласът – странен, защото жена ми изведнъж преbledнява и високо извиква също с някакъв нечовешки, ужасен глас. На вика ни дотърчават Лиза, Хнекер, после Егор...

– Оставете ме! – викам аз. – Махайте се! Оставете ме!

Краката ми се схващат, сякаш се откъсват от тялото, усещам как падам върху ръцете на някого, сетне чувам за малко плач и изпадам в безсъзнание, което продължава два-три часа.

Сега за Катя. Тя идва при мен всеки ден привечер и, разбира се, не могат да не го забележат нито съседите, нито познатите. Идва за малко и ме извежда на разходка. Има си кон и съвсем нов кабриолет, купен то ва лято. Изобщо живее на широка нога: наела е скъпа самостоятелна вила с голяма градина и е докарала цялата си мебел от града, има две прислужници, кочияш... Често я питам:

– Катя, с какво ще живееш, след като пропилееш бащините си пари?

– После ще мислим – отговаря тя.

– Тия пари, мила приятелко, заслужават по-сериозно отношение. Те са спечелени от добър човек с честен труд.

– За това вече ми говорихте. Зная.

Отначало пътуваме през полето, после през иглолистната гора, която се вижда от прозореца ми. Природата, както и по-рано, ми изглежда прекрасна, макар дяволът да ми шепне, че всички тия борове и ели, птици и бели облаци по небето след три или четири месеца, когато умра, няма да забележат отсъствието ми. На Катя ѝ харесва да кара коня, приятно ѝ е, че времето е хубаво и аз седя до нея. Тя е в добро настроение и не говори грубости.

– Вие сте много добър човек, Николай Степанич – казва тя. – Вие сте рядък екземпляр и няма актьор, който би могъл да ви представи. Мене или например Михаил Фьодорич дори лош актьор може да представи, но вас – никой. И аз ви завиждам, страшно завиждам! Наистина какво съм аз? Какво?

Тя мисли и ме пита:

– Николай Степанич, аз наистина ли съм отрицателно явление? А?

– Да.

– Хм... Тогава какво да правя?

Какво да ѝ отговоря? Лесно е да кажеш „труди се“ или „раздай богатството си на бедните“, или „познай себе си“ и защото е лесно, не зная

какво да ѝ отговоря.

Колегите ми терапевти, когато преподават лечение, съветват „да се индивидуализира всеки отделен случай“. Трябва да се вслушваш в тоя съвет, за да се убедиш, че средствата, препоръчвани в учебниците за най-добри и напълно подходящи за общия случай, излизат съвършено негодни при отделните случаи. Същото е и при нравствените болести.

Но трябва да отговоря нещо и казвам:

– Ти, мила, имаш твърде много свободно време. Трябва да се заловиш с нещо. Всъщност защо да не станеш пак актриса, щом имаш призвание?

– Не мога.

– Тонът и държането ти са такива, като че ли си жертва. Това не ми харесва, мила. Сама си виновна. Спомни си, отначало ти се разсърди на хората и условията, но нищо не направи и едните, и другите да станат по-добри. Ти не се бори със злото, а се умори, жертва си не на борбата, а на безсилието си. Е, разбира се, тогава беше млада, неопитна, но сега всичко може да тръгне другояче. Сериозно, стани! Ще се трудиш, ще служиш на святото изкуство...

– Не хитрувайте, Николай Степанич – прекъсва ме Катя. – Хайде веднъж завинаги да се уговорим: ще приказваме за актьори, актриси, писатели, но ще оставим на мира изкуството. Вие сте прекрасен, рядък човек, но не разбирате чак толкова изкуството, че искрено да го смятате за свято. Нямате нито усет, нито слух за него. През целия си живот сте били зает, нямали сте време да придобиете този усет. Изобщо... не обичам тия разговори за изкуството! – продължава тя нервно. – Не обичам! И без това то е толкова опорочено, че няма къде повече!

– Кой го е опорочил?

– Някои го опорочиха с пиянство, вестниците – с фамилиарно отношение, умните хора – с философия.

– Философията няма нищо общо с това.

– Има. Ако някой философува, значи, че не разбира.

За да не почнем да се нагрубяваме, бързам да променя разговора и после дълго време мълча. Едва когато излизаме от гората и завиваме към Катината вила, се връщам към предишния разговор и питам:

– Ти все пак не ми отговори защо не искаш да станеш актриса.

– Николай Степанич, най-сетне това е жестоко! – извиква тя и изведнъж цяла се изчервява. – Искате високо да кажа истината? Заповядайте, щом това... това ви харесва! Аз нямам талант! Нямам талант, а... а имам много самолюбие! Това е!

Направила това признание, тя извърща лице и за да скрие треперенето на ръцете си, дръпва силно поводите.

Когато приближаваме вилата ѝ, още отдалеч виждаме Михаил Фьодорович, който се разхожда пред вратата и нетърпеливо ни очаква.

– Пак тоя Михаил Фьодорич! – казва Катя ядосана. – Избавете ме от него, моля ви се! Дотегна ми, изчерпа се... Да се маха!

Михаил Фьодорович отдавна вече трябва да е заминал за чужбина, но всяка седмица отлага пътуването си... Напоследък с него станаха някакви промени: някак се смъкна в лице, започна да се опива от виното, което по-рано никога не му се случваше, и черните му вежди побеляват. Когато кабриолетът ни спира пред вратата, той не скрива радостта и нетърпението си. Бърза да помогне на Катя и на мен да слезем, задава припряно въпроси, смее се, потрива ръце и кроткото, умолителното, чистото, което преди бях забелязал само в погледа му, сега е разляно по цялото му лице. Той се радва и същевременно се срамува от радостта си, срамува се от навика си да ходи у Катя всяка вечер и смята, че трябва да мотивира идването с някаква явна нелепост, като „Минавах оттук по работа и си рекох: дай да се отбия за малко“.

И тримата влизаме вътре; отначало прием чай, после на масата се появяват отдавна познатите ми две колоди карти, голямо парче сирене, плодове и бутилка кримско шампанско. Темите ни за разговори не са нови, същите както през зимата. Изпашат си и университетът, и студентите, и литературата, и театърът; въздухът от злословието става по-гъст, по-задушен и го троят с дишането си вече не две келяви жаби както през зимата, а цели три. Освен кадифения баритонов смях и кикотенето, което прилича на хармоника, слугинята, която ни прислужва, чува още един, неприятен, дрезгав смях, както се смеят генералите във водевилите: хе-хе-хе...

Глава 5

Случват се страшни нощи с гръмотевици, светкавици, дъжд и вятър, които народът нарича врабчови²⁴. Такава врабчова нощ имах и аз в личния си живот...

Събуждам се след полунощ и изведнъж скачам от леглото. Кой знае защо, ми се струва, че ей сега внезапно ще умра. Защо? В тялото ми няма абсолютно никакво усещане за близък край, но душата ми я измъчва такъв ужас, сякаш неочаквано съм видял грамаден зловещ пожар.

Запалвам бързо лампата, пия вода направо от шишето и бързам към отворения прозорец. Времето вън е великолепно. Мирише на сено и на още нещо много хубаво. Виждат се острите колове на оградата, сънливите хилави дръвчета край прозореца, пътят, тъмният горски пояс; на небето спокойна, много светла луна и нито един облак. Тихо е, не трепва нито лист. Струва ми се, че всичко ме гледа и дебне как ще умра...

Страшно е. Затварям прозореца и тичам към леглото. Пипам пулса си и като не го намирам на ръката, търся го в слепите очи, после под брадата и пак на ръката и всичко е студено, хлъзгаво от пот. Дишането ми става все по-често и по-често, тялото ми трепери, всичките ми вътрешности са в движение, струва ми се, че върху лицето и голото ми теме се стели паяжина.

Какво да правя? Да извикам домашните си? Не, не трябва. Не ми е ясно какво ще правят жена ми и Лиза, когато дойдат при мен.

Крия главата си под възглавницата, затварям очи и чакам, чакам... Студено ми е на гърба, сякаш той хлътва навътре, а имам чувството, че смъртта ще се промъкне отзад, скришом...

„Киви-киви!“ , дочува се изведнъж писък в нощната тишина и аз не зная къде: в гърдите ми или навън?

„Киви-киви!“

Боже мой, колко е страшно! Да бях пийнал още вода, но тъй ме е страх да отворя очи и да вдигна глава. Ужасът ми е инстинктивен, животински и никак не мога да разбера защо ме е страх: дали защото искам да живея, или пък ме очаква нова, още неизпитана болка?

Горе, над тавана като че ли някой стене или се смее... Ослушвам се. След малко по стълбата се чуват стъпки. Някой бързо слиза надолу, после пак се качва. След минута стъпките пак се чуват долу; някой

24. Неспокойни, тревожни.

спира пред вратата ми и се заслушва.

– Кой е? – викам аз.

Вратата се открява, отварям смело очи и виждам жена си. Лицето ѝ е бледо, а очите – насълзени.

– Не спиш ли, Николай Степанич? – пита тя.

– Какво има?

– За Бога, върви да видиш Лиза. Нещо става с нея...

– Добре... с удоволствие... – мънкам аз, много доволен, че не съм сам. – Добре... Ей сега.

Тръгвам след жена си, слушам я, като ми говори, но нищо не разбирам от вълнение. По стъпалата на стълбата подскачат светли петна от свещта ѝ, трепкат дългите ни сенки, краката ми се спъват в полите на халата, задъхвам се и ми се струва, че нещо ме гони и иска да ме хване отзад. „Ей сега ще умра тук на тая стълба, мисля аз. Ей сега...“ Но ето, минахме стълбата, тъмния коридор с италианския прозорец и влизаме в стаята на Лиза. Тя седи на леглото си само по нощница, спуснала босите си крака, и стене.

– Ах, Боже мой... ах, Боже мой! – бърбори тя и свива очи от свещта. – Не мога, не мога...

– Лиза, детето ми – казвам. – Какво ти е?

Като ме вижда, тя извиква и се хвърля на шията ми.

– Татко мой добричък... – ридае тя, – татко мой хубав... Сладкият ми, миличкият... Не зная какво ми е... Тежко ми е!

Прегръща ме, целува ме и шепне гальовни думи, каквито бях чувал от нея, когато беше дете.

– Успокой се, детето ми, успокой се – казвам. – Недей да плачеш. И на мен ми е тежко.

Мъча се да я завия, жена ми ѝ дава вода и двамата се въртим край леглото ѝ; с рамото си аз блъскам нейното рамо и в този момент си спомням как едно време заедно къпехме децата си.

– Та помогни ѝ де, помогни ѝ! – моли ме жена ми. – Направи нещо!

Но какво мога да направя!? Нищо не мога. Нещо му тежи на момичето, но аз нищо не разбирам, не зная и мога само да мънкам:

– Нищо, нищо... Ще мине... Спи, спи...

Сякаш нарочно в нашия двор неочаквано се чува кучешко виене, отначало тихо и нерешително, сетне високо, на два гласа. Никога не съм придавал значение на такива неща, като кучешко виене или крясък на кукумявка, но сега сърцето ми мъчително се свива и бързам да си обясня това виене.

„Глупости..., мисля си. Влияние на един организъм върху друг. Силното ми нервно напрежение се е предало на жена ми, на Лиза, на кучето, толкоз... С това се обясняват предчувствията, предвижданията...“

Когато след малко се връщам в стаята си, за да напиша рецепта на Лиза, вече не мисля, че ще умра скоро, но просто ми е тежко, притеснено на душата, дори съжалявам, че не умрях ненадейно. Дълго стоя посред стаята неподвижно и мисля какво да предпиша на Лиза, но стенанията отвъд тавана стихват и решавам нищо да не предписвам, само продължавам да стоя...

Мъртва тишина, такава тишина, че както казва един писател, чак ушите пищят. Времето тече бавно, ивиците лунна светлина върху перваза на прозореца не мръдват, сякаш са замръзнали... Има още много време, докато се съмне.

Но ето, портичката на градината изскърцва, някой се промъква и като откъсва клонче от хилавите дръвчета, почуква внимателно на прозореца.

– Николай Степанич! – чувам шепот. – Николай Степанич!

Отварям прозореца и ми се струва, че сънувам: под прозореца, притисната до стената, стои жена с черна рокля, силно осветена от луната, и ме гледа с широко отворени очи. Лицето ѝ бледо, строго и фантастично от луната, сякаш мраморно, брадичката ѝ трепери.

– Аз съм... – казва тя. – Аз... Катя!

На лунна светлина всички женски очи изглеждат големи и черни, хората – по-високи и бледи и затова вероятно не я познах веднага.

– Какво ти е?

– Прощавайте – казва тя. – Изведнъж, не зная защо, ми стана непоносимо тежко... Не издържах и тръгнах за вас... Прозорецът ви светеше и... и реших да почукам... Извинете... Ах, да знаехте колко ми беше тежко! Какво правите?

– Нищо... Безсъние...

– Някакво предчувствие имах. Впрочем дребна работа.

Веждите ѝ се повдигат, очите блестят от сълзи и цялото ѝ лице се озарява като от светлина от познатия ми, отдавна невиждан израз на доверчивост.

– Николай Степанич! – казва тя с молба и протяга двете си ръце. – Скъпи мой, моля ви... умолявам... Ако държите на приятелството и уважението ми към вас, приемете молбата ми?

– Какво има?

– Вземете моите пари!

– Виж ти какво измислила! За какво ми са твоите пари?

– Ще отидете някъде да се лекувате... Вие имате нужда да се лекувате. Ще ги вземете ли? Нали? Нали, приятелю?

Взира се жадно в лицето ми и повтаря:

– Нали? Ще ги вземете ли?

– Не, мила, няма да ги взема... – казвам. – Благодаря.

Тя се обръща гърбом към мен и свежда глава. Вероятно съм й отказал с тон, който не допуска по-нататъшни разговори за парите.

– Върви да спиш – казвам. – Утре ще се видим.

– Значи не ме смятате за своя приятелка? – пита тя натъжено.

– Не съм казал това. Но парите ти сега за мен са ненужни.

– Извинете... – снишава тя гласа си с цяла октава. – Разбирам ви...

Да вземете назаем от такъв човек, като мен... от артистка в оставка... Впрочем сбогом...

И си отива тъй бързо, че дори не успявам да й кажа сбогом.

Глава 6

Аз съм в Харков.

Тъй като е безполезно да се боря със сегашното си настроение, а и не е по силите ми, реших последните дни от живота ми да бъдат безукорни поне формално; ако не съм справедлив спрямо семейството си, което много добре съзнавам, ще гледам да постъпвам така, както то иска. Щом като трябва да замина за Харков, ще замина. Освен това напоследък съм станал толкова равнодушен към всичко, че ми е абсолютно все едно къде ще отида – в Харков, Париж или Бердичев.

Пристигнах тук към дванадесет часа на обед и отседнах в хотел недалеч от катедралата. Във влака ми прилоша, настинах от течението и сега седя на кревата, държа се за главата и чакам тис-а. Трябва още днес да отида при познатите си професори, но нямам желание и сили.

Влиза прислужникът – старец, и пита дали искам чаршафи. Задържам го малко и му задавам няколко въпроса за Хнекер, заради когото съм тук. Прислужникът излиза харковски кореняк, знае града на пръсти, но не помни никакъв род, който да е носил името Хнекер. Разпитвам го за именията – пак същото.

В коридора часовникът удря един, после два, после три... Последните месеци от живота ми, докато чакам смъртта, ми се виждат много по-дълги от целия ми живот. И никога по-рано не съм могъл така да се примирявам с бавността на времето, както сега. По-рано, случваше се, чакам влака на гарата или изпитвам и четвърт час ми се струваше вечност, а сега мога цяла нощ да седя неподвижно на кревата и съвършено равнодушно да мисля, че утре нощта ще бъде също тъй дълга, безцветна, също и вдругиден...

В коридора часовникът удря пет, шест, седем... Става тъмно.

В бузата си усещам тъпа болка – започва тис. За да се отвлека с мисли, връщам се към предишното си гледище, когато не бях равнодушен, и питам: защо аз, знаменитият човек, тайният съветник, седя в тая малка хотелска стая, на тоя креват с чуждо сиво одеяло? Защо гледам тази евтина тенекиена мивка и слушам как в коридора трака долнопробен часовник? Нима това е достойно за славата и високото ми положение в обществото? И на тези въпроси си отговарям с иронична усмивка. Смешна ми е наивността, с която някога на младини преувеличавах значението на известността и изключителното положение, с което уж са се ползвали

знаменитостите. Аз съм известен, името ми се произнася с благоговение, снимката ми е излизала и в „Нива“, и във „Всемирная иллюстрация“²⁵, бях чел биографията си дори в едно немско списание – но какво от това? Седя сам-самичък в чужд град, на чужд креват, разтривам с ръка болната си буза... Семейните дразги, безсърдечиято на кредиторите, грубостта на железопътните служители, неудобната паспортна система, скъпата и вредна за здравето храна в бюфетите, всеобщото невежество и грубост в отношенията – всичко това и много други неща, които са твърде много, за да ги изброявам, ме засягат не по-малко от който и да е еснаф, известен само в уличката си. В какво се изразява изключителността на моето положение? Да допуснем, че съм прочут хиляди пъти, че съм герой, с когото се гордее родината ми; във всички вестници се появяват бюлетини за болестта ми, по пощата получавам непрекъснато съчувствени послания от колеги, ученици и разни хора, но всичко това няма да ми попречи да умра на чуждия креват, тъжен, съвършено сам... За това, разбира се, никой не е виновен и все пак не обичам, прости ми, Господи, популярното си име. Струва ми се, сякаш то ме е излъгало.

Към десет часа заспивам и въпреки че имам тис, спя дълбоко и бих спал дълго, ако не бяха ме събудили. Малко след един часа на вратата се почуква.

– Кой е?

– Телеграма!

– Можехте и утре – сърдя се на прислужника и вземам телеграмата.
– Вече няма да мога да заспя повторно.

– Извинете. В стаята ви светеше, мислех, че не спите.

Разпечатвам телеграмата и най-напред гледам подписа: от жена ми. Какво иска?

„Вчера Хнекер тайно се венча с Лиза. Връщай се“.

Чета телеграмата и страхът ми минава бързо. Плаши ме не постъпката на Лиза и Хнекер, а моето равнодушие, с което посрещам известието за сватбата им. Казват, че философите и истинските мъдрци били равнодушни. Не е истина, равнодушието е парализа на душата, преждевременна смърт.

Лягам пак и започвам да кроя с какви мисли да отвлека съзнанието си. За какво да мисля? Изглежда, всичко вече е премислено и няма нищо, което би могло да възбуди мисълта ми сега.

Зората ме заварва в леглото седнал, прегърнал колене, и от нямане

25. Популярни руски списания през XIX в.

какво да правя, се опитвам да се опозная. „Познай себе си“, прекрасен и полезен съвет; жалко само, че древните хора не са се сетили да посочат как да се ползва тоя съвет.

Когато преди ми се искаше да разбера някого или себе си, вземах предвид не постъпките, в които всичко е условно, а желанията. Кажете ми какво искате, и ще ви кажа какъв си.

И сега аз се изпитвам: какво искам?

Искам нашите жени, деца, приятели, ученици да обичат в нас не името, не фирмата и етикета, а обикновения човек. Още какво? Бих искал да имам помощници и приемници. Още? Бих искал да се събудя след стотина години и поне с едното си око да зърна какво е станало с науката. Бих искал да живея още десет години... После какво?

После нищо. Мисля, дълго мисля и нищо не мога да измисля. И колкото и да мисля, и накъдето и да се пръскат мислите ми, за мен е ясно, че в желанията ми липсва нещо главно, нещо много важно. В пристрастието ми към науката, в желанието ми да живея, в това седене на чуждия креват и в стремежа да позная себе си, във всичките мисли, чувства и понятия, които си изграждам за всичко, липсва нещо общо, което би свързало всичко в едно цяло. Всяко чувство и всяка мисъл живеят в мен отделно и във всичките ми мисли за науката, театъра, литературата, учениците ми и във всичките картини, които рисува въображението ми, дори най-опитният аналитик не би намерил онова, което се нарича обща идея и бог на живия човек.

А щом няма това, значи нищо няма.

При такава бедност достатъчно е било едно сериозно забогатяване, страх от смъртта, влияние на обстоятелствата и хората, и всичко, което преди съм смятал за свой мироглед и в което съм виждал смисъла и радостта на живота, да се преобърне с главата надолу и да стане на пух и прах. Поради това няма нищо чудно, че последните месеци от живота си аз помрачих с мисли и чувства, достойни за един роб и варварин, че сега съм равнодушен и не забелязвам зората. Когато в човека няма онова, което е по-високо и по-силно от всички външни влияния, действително за него е достатъчна една хубава хрема, за да загуби равновесието си и да почне да вижда във всяка птица кукумявка, да чува във всеки звук кучешко виене. И целият му песимизъм или оптимизъм с неговите велики и дребни мисли в тоя момент имат значение само на симптом и повече нищо.

Победен съм. Щом е тъй, няма какво да продължавам още да мисля, няма какво да говоря. Ще седя и мълчаливо ще чакам какво ще

стане.

Сутринта прислужникът ми донася чай и един брой от местния вестник. Прочитам машинално обявите на първа страница, уводната статия, извадките от вестници и списания, хрониката... Между другото в хрониката откривам такова известие: „Вчера с пощенския влак пристигна в Харков нашият известен учен, заслужилият професор Николай Степанович еди-кой си и отседна в еди-кой си хотел“.

Види се, гръмките имена се създават, за да живеят изолирано, отделно от тия, които ги носят. Сега моето име спокойно обикаля Харков; след два-три месеца, написано със златни букви върху надгробния ми камък, то ще блести като самото слънце – тогава, когато аз ще бъда вече покрит с мъх...

Тихо се почуква на вратата. Някому съм нужен.

– Кой е? Влезте!

Вратата се отваря и аз учуден правя крачка назад и бързам да заметна полите на халата си. Пред мен стои Катя.

– Здравейте – казва тя, като диша тежко след изкачването на стълбите. – Не ме очаквахте? Аз също... също пристигнах.

Сяда и продължава, като заеква и без да ме гледа:

– Защо не отговаряте на поздрава ми? Аз също пристигнах... днес... Научих, че сте в тоя хотел, и дойдох.

– Много ми е драго, че те виждам – казвам и свивам рамене, – но съм учуден... Сякаш от небето падна. Защо си тук?

– Аз? Тъй... просто реших и пристигнах.

Мълчание. Изведнъж тя става стремително и тръгва към мен.

– Николай Степанович? – казва, пребледняла и притискайки ръце към гърдите си. – Николай Степанович! Не мога повече да живея така! Не мога! В името на истинния бог, кажете ми по-скоро, ей сега: какво да правя? Кажвайте, какво да правя?

– Какво мога да ти кажа? – недоумявам аз. – Нищо не мога.

– Кажете, моля ви! – продължава тя задъхано и треперейки с цялото си тяло. – Кълна ви се, че не мога да живея повече така! Нямам сили!

Пада на един стол и се разридава. Отметнала е глава назад, кърши ръце, тропва с крака; шапката ѝ се е смъкнала от главата и виси на ластика, косата ѝ е пръсната.

– Помогнете ми! Помогнете! – моли тя. – Не мога повече!

Изважда от пътническата си чанта кърпичка и заедно с нея измъква няколко писма, които падат от коленете ѝ на пода. Събирам ги от пода и върху едно от тях познавам почерка на Михаил Фьодорович и без да

искам, прочитам част от дума. – „страсти...“.

– Нищо не мога да ти кажа, Катя.

– Помогнете! – ридае тя, като хваща ръката ми и я целува. – Та вие сте ми баща, мой единствен приятел! Та вие сте умен, учен, живели сте дълго! Били сте учител! Кажете ми все пак, какво да правя?

– Честна дума, Катя, не зная...

Аз съм смутен, сконфузен, трогнат от риданията и едва се държа на краката си.

– Хайде, Катя, да закусим – казвам и пресилено се усмихвам. – Стига си плакала!

И веднага добавям с отпаднал глас:

– Скоро мен не ще ме има, Катя...

– Поне една дума, поне една дума! – плаче тя и протяга към мен ръце. – Какво да правя?

– Чудна си наистина... – бърборя аз. – Не разбирам! Толкова умна жена и изведнъж – виж ти, разплакала се.

Настъпва мълчание. Катя поправя прическата си, слага шапката си, после смачква писмата и ги пъха в чантата – и всичко мълчаливо и без да бърза. Лицето, гърдите и ръкавиците ѝ са мокри от сълзи, но изразът на лицето е вече сух, суров... Гледам я и ме е срам, че съм по-щастлив от нея. Липсата на това, което колегите философи наричат обща идея, забелязах в себе си едва малко преди смъртта, в залеза на живота си, а пък душата на тая клетница не знае и няма да знае покой цял живот, цял живот!

– Хайде, Катя, да закусим – предлагам ѝ.

– Не, благодаря – отговаря тя студено.

Още една минута минава в мълчание.

– Не ми харесва Харков – казвам. – Прекалено сив е. Някакъв сив град.

– Да, наистина... Не е красив... Аз съм за малко тук... Минавам. Още днес ще замина.

– Къде?

– В Крим... тоест на Кавказ.

– Да. За дълго ли?

– Не зная.

Катя става и със студена усмивка, без да ме гледа, ми протяга ръка.

Иска ми се да я попитам: „Значи на погребението няма да бъдеш?“ Но тя не ме гледа, ръката ѝ е студена, като чужда. Изпращам я мълчаливо до вратата... Ето, излезе от стаята ми, върви по дългия коридор, без

да се обръща. Знае, че гледам подире ѝ, и навярно когато завива, ще се обърне.

Не, не се обърна. Черната рокля за последен път се мярна, стъпките стихнаха... сбогом, съкровище мое!

1889

КРАЙ

Антон Павлович Чехов
Скучная история, 1889

Сканиране, разпознаване и редакция: NomaD, 2009

Издание: Антон Павлович Чехов. Дамата с кученцето (сборник). Издателство „Труд“

Свалено от „Моята библиотека“ [<http://purl.org/NET/mylib/text/11147>]